

HİND-PAKİSTAN ALT-KITASINDA KADİRİLİK: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Arthur BUEHLER* | çev. Mehmet ATALAY**

Öz

Bu makale Abdülkadir Geylânî'nin Hind-Pakistan alt-kıtasında gördüğü rağbeti keşfetmeye çalışmakta ve bu amaç doğrultusunda Müslüman âlimlerin değerlendirmeleri, menkıbevi yazılı mahsulleri ve şiirlerinden istifade etmektedir. Abdülkadir Geylânî'nin gördüğü rağbet, Hind-Pakistan alt-kıtasına yayılmış sufilerin türbelerine ziyaret gerçekleştiren ve –her ayın on birinci gününde yapılan aylık kutlamalara ilave olarak– Abdülkadir Geylânî'nin ‘*urs*’unu geleneksel olarak kutlayan yüz binlerce insan tarafından temsil edilmektedir. Daha sonra makale, Kadirîliğin Hint alt-kıtasında zamanla değişen (diyakronik) yayılışını ve Kadirî şeyhlerin alt-kıtanın çeşitli bölgelerindeki hükümdarlarla ilişkilerini incelemeye çalışmaktadır. Makale; Barelvî ulema okulunun ve bu okulun Abdülkadir Geylânî'ye bağlılığının gelişimini ele almazdan önce, Kadirîliğin alt-kıtadaki mevcudiyetinin bir başka boyutu olan murakabe uygulamalarını incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Abdülkadir Geylânî, Kadirîlik, Hind-Pakistan Kadirîliği, Barelvî Ulema Okulu.

Abstract

The Indo-Pakistani Qâdiriyya: an Overview

This article explores ‘Abd al-Qâdir Jilânî’s popularity in the Indo-Pakistani subcontinent using Muslim scholars’ accounts, hagiographic materials, and poetry. His popularity is reflected in the hundreds of thousands of people going to sufi shrines scattered throughout the subcontinent and formally celebrating the ‘*urs*’ of ‘Abd al-Qâdir in addition to their celebrating monthly every eleventh of each month. Then it explores the diachronic spread of the Qadiriyya in the Indian Subcontinent and Qadiri shaykhs’ affiliations with rulers in various regions of the subcontinent. Another dimension of Qadiri presence includes their contemplative practices, which are also discussed, before outlining the modern development of the Barelwî school of ulama and their devotion to ‘Abd al-Qâdir Jilânî.

Keywords: ‘Abd al-Qâdir Jilânî, Qadiriyya, Indo-Pakistani Qâdiriyya, Barelwî School of Ulama

* Prof. Dr. Arthur Buehler, Victoria University of Wellington’da (Yeni Zelanda) *Classics and Religious Studies* Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. (E-mail: art.buehler@vuw.ac.nz). Makalenin ilk yayımlandığı yer itibarıyla tam künyesi şöyledir: Arthur F. Buehler, “The Indo-Pakistani Qâdiriyya: An Overview,” *Journal of the History of Sufism*, eds. A. Buehler, E. Işın, Th. Zarccone, İstanbul, Simurg Publications, 1999-1, ss. 339-360.

** Doç. Dr. Mehmet Atalay, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. (E-mail: matalay@istanbul.edu.tr). Bu makale, Prof. Arthur Buehler’in özel izniyle yayımlanmaktadır.

Meşhur ve çok iyi bilinen yüce sözleri mucizevî (*mu'ciz*) kelimât gibi olan yüce varlık, insanların ve cinlerin yardımcısı, zamanın mihveri Şeyh Muhyiddîn Abdülkadir Geylânî *kuddise sirruhu*. . . Onun berekâtıyla dinî ve dünyevî problemler çözülür (...), (yardım talep etme) şartlarını dikkatle gözleyen, samimi kalpli olan ve bu duayı yapan insanlar; gönüllerinin arzusunu gerçekleştirmiş bulur. *Kasîdetü'l-Ğavsîyye*'nin Giriş bölümünden

Abdülkadir Geylânî'nin Hind-Pakistan Alt-kıtasındaki Konumu

Bir duanın bir Kadiri 'dualar el-kitabı'nda bulunması normal görülür fakat aynı duanın bir Nakşibendî 'dualar el-kitabı'nda merkezi bir konumda olması –Abdülkadir Geylânî'nin Hind-Pakistan alt-kıtasında merkezi bir öneme sahip olduğu fark edilince¹– şaşırtıcı olacaktır. Gerçekten de Abdülkadir Geylânî (vef. 1166, Bağdat) Güney Asya'da, –Irak hariç olmak üzere– dünyanın başkaca herhangi bir bölgesinden daha fazla rağbet gören bir simadır. Abdülkadir Geylânî'nin kabrini ziyarete gelen Güney Asyalı Müslüman ziyaretçiler, Irak dışındaki herhangi bir Müslüman ülkeden gelen Müslüman ziyaretçilerden daha fazladır.² Abdülkadir Geylânî'nin Güney

¹ Ğulâm Mustafa Rızâkî, *Mecmûa-i Vezâif-i Hâlikîyye* (Lahore: Milli Printers, 1979), ss. 10-11. *Kasîde-i Ğavsîyye*'yi okumanın şartları –sırasıyla– aşağıdaki gibidir: 1) Manevi öğretmenden (mürşid) izin almak, 2) İbadet yapmaya müsait bir temizlik halinde olmak, 3) (Abdülkadir Geylânî'nin medfun bulunduğu) Bağdat'a müteveccih olmak ve Hz. Peygamber'e on bir defa salavat getirmek, 4) *Kasîde-i Ğavsîyye*'yi okurken de beş defa ayakta ve üç defa da oturarak Bağdat'a yönelmek ve nihayetinde de "yardım et ey büyük yardımcı!" demek, 5) Hz. Peygamber'e on bir defa salavat getirmek, 6) Müzzemmil sûresini [Kur'an: 73] üç defa okumak (bk. ae, s. 19). *Kasîde-i Ğavsîyye* 29 beyitten oluşmaktadır ve bu küçük el kitabında Arapça orijinalinin yanında Urduca bir çevirisi de mevcuttur (bk. ae, ss. 32-49).

² D. S. Margoliouth, "Kadiriyya" *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., vol. 4, s. 382. Kabrin beki ve bakıcılarının asıl finansmanını Pakistanlılar karşıla-

Asya'da yaygın rağbet gören bir sima haline gelmesi, kuvvetle muhtemel olmak üzere, onunla ilintilendirilen ve torunlarının Hindistan'a gelişini önceleyen doğaüstü menkıbelerden kaynaklanmaktadır. Bu arada belirtmeli ki, Abdülkadir Geylânî'nin torunları Hindistan'da aynı zamanda Hz. Peygamber'in torunları olarak iki kat sıcak bir karşılama ile karşılanmışlardır.³ On dördüncü yüzyılın henüz ikinci yarısında, Gulbarga'da (Dekkan) yaşayan Çeşti bir sufi olarak Gesudarâz (vef. 1422), Abdülkadir Geylânî'ye Allah tarafından gelen 'ilhamlar'a dair bir yorum kaleme almak suretiyle tahsilli elit kesimi hedef alan bir tanıtıcı çalışma gerçekleştirmişti.⁴ Delhi'deyse Abdülhak Muhaddis Dehlevî (vef. 1642), Abdülkadir Geylânî'nin diğer bütün Allah dostlarına üstün olduğu yaklaşımını vurgulayan bir çalışma olarak *Ahbâru'l-Ahyâr* başlıklı bir biyografik sözlük teşkil etmek suretiyle benzeri bir kitleyi hedef tutan bir çalışma gerçekleştirmişti.⁵ Yanı sıra bu çalışmada Abdülkadir Geylânî; mahlûkatın sultanı, Hakkın kalbi, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, Kitâb'ın (Kur'an'ın) varisi, Hz. Peygamber'in vekili ve varlık âlemindeki herkese dilediğince iyilik saçan biri olarak tasvir edilmektedir.⁶ Hz. Peygamber'in ahirette şefaathçi olması gibi Abdülkadir Geylânî de bu

maktadır; bu sebeple bu bakıcı ve bekçiler Urduca öğrenmeyi özellikle 'faydalı' bulmaktadır.

³ Bu bilgi muhtemelen on üçüncü yüzyılda Şettânevî'nin kaleme aldığı bir menkıbenâme olarak *Behcetü'l-Esrâr*'dan kaynaklanmaktadır.

⁴ bk. Muhammed Hüseyinî Gesudarâz, *Cevâhiri'l-Uşşâk: Şerh-i Risâle-i Ğavsî'l-A'zam*, ed. Atâ Hüseyin, (Haydarâbâd, Dekkan: Ahd-i Âfirin Berki Press, yaklaşık tarih: 1943). Bu çalışmada Abdülkadir Geylânî sorular sormakta ve bu sorular bağlamında Allah tarafından gelen ilhamlar kaydedilmektedir. Bu çalışmada toplam 65 *ilham* kayıt altına alınmaktadır.

⁵ Abdülhak Muhaddis Dehlevî, *Ahbâru'l-Ahyâr ma'a Mektûbât* (Lahore: Orient Process, ts.). Abdülhak, Abdülkadir Geylânî'nin "Ayağım her Allah dostunun boynundadır" şeklindeki sözünü isnad yoluyla tahkik ettiği şu çalışmayı da kaleme almıştır: *Zübdetü'l-Âsâr*, Urduca terc. Ebu Muhammed Emânet Han, (*Kühül'l-Ebsâr*), (Delhi: Matbaa-yi Farûkî, ts.). Bu söze ilişkin olmak üzere benzeri başka gerekçelendirmeler de sözkonusudur. bk. Muhammed Davud Farûkî Nakşibendî, *Sîret-i Ğavs-i A'zam* (Lahore: Zâhid Beşir Printers, 1983 [1926]), ss. 80-82; Şerif Ahmed Şerafet Nevşâhî, *Şerîfû't-Tevârîh*, 14 cilt, (Lahore: Bahtiyâr Printers, 1979), 1: 666-671. Son kitapta ilgili bölümün başlığı "Fermân-I Ğavsîyye" şeklindedir.

⁶ Abdülhak Muhaddis Dehlevî, *Ahbâru'l-Ahyâr*, s. 10.

dünyada ihtiyaç sahibi insanlar için şefahtçidir; hatta *Behçetü'l-Esrâr'a* göre Abdülkadir Geylânî peygamberler katında bir konuma sahiptir.⁷

Müceddidiliğin kurucu siması Ahmed Farûki Serhendi (vef. 1624), Abdülkadir Geylânî'nin ruhaniyetinin yardımıyla tasavvuf yolundaki merhaleleri nasıl aşip en nihayetinde 'asılların aslı'na ulaştığını anlatmaktadır.⁸ Serhendi daha sonra *Mektûbât*'ında, Abdülkadir Geylânî'nin –onu ilahi kılavuzluk feyiz ve nurunu izhar etmeye muktedir kılan– kutuplarla (*aktâb*) ve neciplerle [olağanüstü seçkinler] (*nücebâ*) olan özel irtibatını teyit etmektedir. Öte yandan Serhendi, Abdülkadir Geylânî ile Hz. Peygamber'in ilk ahfadı yani Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin arasında özel bir irtibat olduğunu hiç kimsenin kanıtlamadığını söylemek suretiyle de Abdülkadir Geylânî'nin konumunu zayıflatmaktadır. (Abdülkadir Geylânî'nin Hz. Peygamber'e, Hz. Ali yoluyla en yakın irtibatı olan sima olduğu düşünölmektedir).⁹

Asıl tasavvufi intisabı Nakşibendilik-Müceddidilik olan Şah Veliyyullah Dehlevî (vef. 1762), Abdülkadir Geylânî'yi çok daha kuv-

⁷ Constance E. Padwick, *Muslim Devotions: A Study of Prayer Manuals in Common Use* (Oxford: One World, 1996), ss. 240-41.

⁸ Ahmed Farûki Serhendi, *Mebde ve Meâd*, Urduca terc. Gülâm Mustafa Hân, (Karaçi: Ahmed Brothers Printers, 1984), s. 11.

⁹ Ahmed Farûki Serhendi, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, edited by Nûr Ahmed, 3 cilt, (Karachi: Educational Press, ts.), c. 3, mektup: 123. Önceki bir mektupta Serhendi, Abdülkadir Geylânî'nin ayağının gelmiş geçmiş bütün Allah dostlarının boynunda olduğu şeklindeki –bariz bir şekilde çağdaşı Abdülhak Muhaddis Dehlevî tarafından şişirilmiş– yorumu reddetmektedir. Serhendi'nin izahına göre Abdülkadir Geylânî bu sözü sekerat halinde söylemiştir. bk. ae, mektup: 121. Abdülkadir Geylânî'nin bütün Şii imamlara ve ilk dört halifeye üstün olduğu fikri doğrudan doğruya hem Şii hem de Sünni öğretiye zıt düşmektedir. Göröldüğü kadarıyla Serhendi'nin Abdülkadir Geylânî'nin peygambere yakın bir konumu olduğuna dair genel uzlaşısıyla (hiç değilse on dokuzuncu yüzyıl öncesi itibarıyla) ayrışan ve bu bağlamda tekil kalmış sedası, Güney Asya Müslümanları arasında Abdülkadir Geylânî'ye yönelik derin saygının ne ölçüde kuvvetli olduğunun bir göstergesi olmaktadır. Şerafet Nevşâhî (bir yirmi birinci yüzyıl ıslahatçılığı bağlamında) Abdülkadir Geylânî'nin Sahabiler hariç olmak üzere Üveys-i Karanî'den, Cüneyd-i Bağdâdî'den ve Behlül-i Dâna'dan daha yüksek bir derecede olduğunu ifade etmektedir. bk. *Şerîfû't-Tevârîh*, 1:666.

vetli düzeyde övmekte ve yüceltmektedir. Şah Veliyyullah Dehlevî şunları söylemektedir: “[Hz. Peygamber’le irtibatı açısından] en kâmil sufi, Hazret-i Şeyh Muhyiddîn Abdülkadir Geylânî’dir (*rahmetullâhi aleyh*). Bundan dolayıdır ki, kabrindeki manevi gücünün (*tasarruf*) yaşıyormuş gibi etkin olduğu söylenmiştir.”¹⁰ “Kadirilik, Üveysilik ve bedenden kurtulmuş ruhların mensup olduğu diğer yollar, yakınında ve cenahındadır.”¹¹ “Kadirlikle mukayese edilebilecek başkaca bir tasavvuf yolu söz konusu değildir, çünkü [Kadirilikte] mücessem olmayan (*ruhânî*) –ve müritlere fayda sağlayabilen– şeyhlerin manevi kuvveleriyle irtibatlı ve bu kuvvelere nâil olabilen mücessem bir şeyhten talim görülebilmektedir. Merhum Şeyh Abdülkadir Geylânî en yüce melekler (*mele-i a’lâ*) arasındadır ve varlık üzerinde bütün dünyada hissedilen bir etki bırakmıştır. Ruh canibinden yana kişinin manevi yolda elde ettiği, bu etkidir.”¹² “Abdülkadir Geylânî’nin ilahi bir cezbe sahibidir, yani, Allah tarafından *murad* edilmiş ve mutlak surette Allah tarafından sevilmiştir... Allah onu kâmil ruhlardan ve büyük meleklerden kılmıştır. Hazret-i Gavs-i Azam’ın böylesine yüksek seviyede övülmesinin sebebi (de) budur.”¹³ Açık bir şekilde görülmektedir ki, Kadirî olsun ya da olmasın Hind-Müslüman seçkinleri on beşinci yüzyıldan itibaren Abdülkadir Geylânî’ye çok yüksek bir konum izafe etmiştir.

Menkıbenâmeler, bilimsel-akademik değerlendirmelere ince farklar eklemektedir. Genel tasavvufî menkıbe hülasası niteliğinde olan (ve bütün tarikatları ele alan) birçok yazılı mahsulde sadece Hz. Peygamber, Abdülkadir Geylânî’den önce zikredilmekte ve övülmektedir. Bu yazılı mahsullerde Abdülkadir Geylânî; “daimî evliya, el-

¹⁰ Şah Veliyyullah, *Hemeât* (Haydarâbâd, Sind: Saïd Art Press, 1941), s. 61. Hz. Peygamber’le irtibatı açısından Hz. Peygamber’le karşılaştırılabilir olan, sadece kuzeni Ali b. Ebî Talib (vef. 661) olmaktadır (bk. ae, s. 62).

¹¹ Şah Veliyyullah Dehlevî, Hz. Hızır ve Abdülkadir Geylânî’nin Allah’a özel bir yakınlığı olduğunu kaydetmektedir. bk. Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü’l-İlâhiyye*, 2 cilt, ed. Gülâm Mustafâ el-Kâsimî, (Haydarâbâd, Sind: Al-Matba‘ al-Haydarî, ts.), 2:76. Hint tasavvuf hikâyelerinde bu iki sima sık sık birbirleriyle etkileşim halinde bulunmaktadır. Aşağıdaki dipnota bk.

¹² Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü’l-İlâhiyye*, 1:114.

¹³ Şah Veliyyullah, *Hemeât*, s. 83.

Hasanî, el-Hüseyinî,” “her gözün ışığı,” yeryüzünün ve zamanın ışığı” ve “şimdiki ve gelecek hayatın Kâbesi” gibi doksan dokuz sıfatının birkaçıyla zikredilmektedir.¹⁴ Pencap’lı ıslahatçı bir Çeşti şeyh olarak Mihr Ali Şah (vef. 1937), bütün Allah dostlarının Abdülkadir Geylânî’ye itaat etmek zorunda olduğunu beyan etmekte, tam olarak aktarırsak, “hazır ya da değil, yakın ya da uzak, aşikâr ya da değil, mevcut bütün Allah dostları ona itaatkârdır” demektedir.¹⁵ Abdülkadir Geylânî’nin diğer namı arasında aşağıdakiler de mevcuttur: ‘Zamanın Kutbu,’ ‘varlığın Sultanı,’ ‘marifetin Ruhı,’ ‘Hakikatın Kutbu,’ ‘Allah’ın yeryüzündeki Halifesi,’ ‘Allah’ın kitabının Varisi’ ve ‘Allah Resulünün Temsilcisi.’¹⁶ Hz. Hızır ile tedristen sonra Abdülkadir Geylânî bütün zamanların ğavsı ve mihverî olma makamlarını ihraz eder ve en nihayet Allah tarafından sevilmiş olma denen nihai derece ile şereflenir. Çeşti-Nizâmî silsilenin bir üyesi olarak yazar, Muînüddin Çeşti (vef. 1236), Şihabüddin Ömer Sühreverdî (vef. 1234) ve Ebu Yusuf Hemedânî’nin (vef. 1140) Abdülkadir Geylânî’nin hizmetinde bulunduğunu da kaydederek Kadirî yöntem ve yolunun diğer bütün yöntem ve yollara üstün olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.¹⁷

Kadirî menkıbenâmeler Abdülkadir Geylânî’nin iddialarını savunmada ileri gider. Abdülkadir Geylânî, Ali b. Ebî Talib’den – herkesin aldığına nisbetle– daha fazla manevî feyiz ve nur alır; dolayısıyla bütün tarikatların büyük sufi simaları Abdülkadir

¹⁴ İmâm Bahş Çeşti Canpûrî, *Hadikatü’l-Esrâr fî Ahbâri’l-Ebrâr*, (yy., ts.), s. 2.

¹⁵ Feyz Ahmed, *Mihr-i Munîr: Sevânih-i Hayât-i Mihr Ali Şah* (Lahore: International Printers, 1987), s. 44. Feyz Ahmed bu ifadeleri Abdülhak Muhaddis’in *Ahbâru’l-Ahyâr*’ından (s. 10) yorumlanarak iktibas etmektedir. Mihr Ali Şah Kadirî bir aileden gelmektedir fakat hem kendisi hem de halefleri Kadirî eğilimli Barelvî hareketiyle de irtibatlıdır (aşağıya bkz).

¹⁶ ae, s. 45.

¹⁷ Muhammed Nevvâb Mirza Bêg, *Külliyât-i Cedveliyye fî Ahvâl-i Evliyâi’llâh: Tuhfetu’l-Ebrâr* (Delhi: Matbaa-i Ridâwî, 1906), ss. 29-30. Çeştilik ve Sühreverdîlik tarikatlarının iki kurucu simasının (yukarıda zikredilen ilk iki isim) Abdülkadir Geylânî’nin hizmetinde bulunmuş olması tarihsel olarak neredeyse imkânsızdır, çünkü Abdülkadir Geylânî 1166 yılında vefat etmiştir. Kitabın bu dipnotta belirttiğimiz bölümünde Abdülkadir Geylânî’den nasıl *is-tiğâse* yapılıcağına dair ayrıntılı bilgiler vardır.

Geylânî'nin "mübarek varlığı"na dayanmaktadır. Nakşibendilik-Müceddidilik Ebubekir Sıddık'a dayanan silsilesiyle övünç duyduğundan, yazar bu silsilenin de Abdülkadir Geylânî'ye dayandığını göstermeye çalışır. "Bir keresinde Abdülkadir Geylânî Buhara'ya müteveccih iken şöyle nida eder: 'Tatlı bir koku alıyorum; vefatımdan 157 yıl sonra adı Bahaüddin olan bir kâmil insan doğacak ve benim nasibimden hissedar olacak...' Daha sonra Bahaüddin (şeyhi) Emîr Külâl ile birlikteyken, Emîr Külâl *Allah* kelimesini müridinin kalbine nakşedemedi. Manevi yolda (*sülûk*) hâsıl olması beklenen manevi feyzin akışı engellenmişti. Dolayısıyla Bahaüddin tenhaya çekildi ve Hz. Hızır'ı gördü. Hz. Hızır ona şöyle söyledi: 'Ben Allah adını kalbime Ğavs-ı Azam'ın [Abdülkadir Geylânî'nin] himmetiyle nakşettim; (Ğavs-ı Azam) öyle bereketlidir ki ona gidersen *manevi feyz* elde eder ve maksada nâil olursun.' Bir sonraki akşam Ğavs-ı Azam ona rüyada göründü, (Bahaüddin'in) göğsüne işaret etti ve böylece İlahi isim Şah Bahaüddin'in kalbine nakşolmuş oldu."¹⁸ Abdülkadir Geylânî'ye yönelik saygı ve bağlılık, onun ilmî meşruiyet ve yetkinliğine ve ona dair menkıbenâme abartmalarına ek olarak, halk kültüründe dinsel tören vs. aracılığıyla müstakil bir tarz bulmaktadır.

Halkça rağbet gören (popüler) bir dini tören olarak, Abdülkadir Geylânî'nin vefat yıldönümü ('*urs*') Rebiu's-sâninin (Hicri takvime

¹⁸ Muhammed Dîn Sâhib Kelim Kâdiri, *Tezkire-i Meşâih-i Kâdiriyye* (Lahore: Combine Press, 1985), ss. 7-9. Yazar; Bahaüddin Nakşibend, Hz. Hızır ve Abdülkadir Geylânî'den bahseden bu hikâyeyi Abdullâh el-Belhî'nin *Havâriku'l-Ahbâb fi Ma'rîfeti'l-Aktâb* başlıklı kitabından iktibas etmektedir. Aynı kaynaktan bu hikâye şurada da iktibas edilmektedir: Malik Muhammed, "introduction," in Muhammed Pârsâ, *Risâle-yi Qushayriyya* (Lahore: Mektebe-yi Cedid Press, 1985), ss. 83-84. Fakîrullah Şikârpûri (vef. 1781) bu hikâyeyi şurada zikretmektedir: Fakîrullah Şikârpûri, *Mektûbat-ı Fakîrullâh*, ed., Maulwî Kerem Bahş, (Lahore: Islâmiyya Steam Press, ts.), s. 211. Ayrıca bk. Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, c. 2, s. 108. Bu hikâyenin şöyle bir versiyonu da mevcuttur: Hz. Hızır Bahaüddin'e Bağdat'a gitmesini ve Abdülkadir Geylânî'nin türbesinde yardım talep etmesini söyler. Söylenenleri yapan Bahaüddin'in kalbine -böylece- Allah'ın adı nakşolmuş olur. bk. Belkis Cemîa, *Merd-i Hudâ* (Lahore: R.M.S. Printers, 1990), s. 226.

göre dördüncü ay) on birinci günü kutlanır.¹⁹ Birçok büyük ağacın ‘Abdülkadir’ diye adlandırıldığı Sind’de, Abdülkadir Geylânî’nin ölüm yıldönümünün kutlandığı on birinci gününden dolayı bütün Rebîu’s-sânî ayı *yarhin* (on bir) diye söylenir.²⁰ Emânullah Pânipâtî (vef. 1550) Abdülkadir Geylânî’nin ‘urs’u dolayısıyla Delhi ahalisine yiyecek dağıtmaktaydı.²¹ On sekizinci yüzyıla kadar Moğol imparatoru Şah A’lâm II; havai fişek gösterileri, tasavvuf müziği (*kavvâlî*) icrası ve Abdülkadir Geylânî’nin ruhu için toplu olarak *fatihalar* okunmasıyla gerçekleştirilen bir geçit töreni de ihtiva eden kına festivali düzenlemekteydi. Emîr-ü’-ümera (emirlerin başı) Seyyid Hüseyin Ali Han’ın, çalışanlarına her ayın on birinci günü sufiler, âlimler ve diğer önemli şeyhler için kişi başı 111 rupilik [yaklaşık olarak: 1284 gr.] yemek hazırlatması sebebiyle bu festivale revaç kazandırdığı söylenmiştir. Delhi’nin zengin bir yerlisi olarak Mirân da, bu vefat yıldönümünü zengin bir şatafat ve debdebeyle kutluyordu.²² On dokuzuncu yüzyıl Dekkan’ında kolera ya da başka bir salgın hastalık bir bölgeyi tehdit ettiğinde o bölgenin sakinleri Abdülkadir Geylânî adına bir flama ile şehir içinde –ancak ezan okunduğunda durmak üzere– dolaşmaktaydı. İnsanlar Abdülkadir

¹⁹ Gerçek vefat tarihi üzerinde bir uzlaşsı söz konusu değildir. Bu tarih, Rebîu’s-sânî ayının on birinci gününden on yedinci gününe kadar herhangi bir gün de olabilir. Bağdat’da Abdülkadir Geylânî’nin vefat yıldönümü Rebîu’s-sânî ayının dokuzuncu günü olarak kutlanmaktadır. Abdülkadir Geylânî ayın on yedisinde vefat ettiği halde vefat yıldönümü on birinde kutlanmaktadır, çünkü Abdülkadir Geylânî’nin her ay on bir gün boyunca Hz. Peygamber’e *fatihâ* okuma alışkanlığı vardı. bk. Ja`far Sharîf, *Qânûn-i Islam*, trans. G.A. Herk-lots, *Islam in India*, ed., William Crooke, (New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1972 [1921]), s. 194.

²⁰ Annemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent* (Leiden: E.J. Brill, 1980), s. 121.

²¹ S.A.A. Rizvi, *A History of Sufism in India*, (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1983), II, 79.

²² Mohammad Umar, *Islam in Northern India during the Eighteenth Century* (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1993), s. 317.

Geylânî adına küçük flamalar yapıp kaza ve felaketlerden sakınmak amacıyla kapılarına asmaktaydı.²³

Pencap'ta bulunan birçok külliye, her ayın on birinci günü yapılan dini törenlere ek olarak Abdülkadir Geylânî'nin 'urs'u da kutlanmaktadır. Lahor'daki Miyan Mir'in (vef. 1635) türbesinde, Abdülkadir Geylânî'nin ölüm yıldönümünü anmak üzere -zikir ve kavvâlî etkinliklerine ek olarak- gerçekleştirilen ve çok özenle icra edilen etkinlikler sözkonusudur. Nurpur'da İslamâbâd'ın kuzeyine düşen Margala Tepeleri'nin eteğinde Berrî İmam Kadirî ("ormanın imamı"), hem kendisinin hem de Abdülkadir Geylânî'nin urs törenlerine on binlerce insanı çekmektedir. Ravalpindi çevresindeki yörelerin sâkinleri, bölgeyi besleyen suyu, Berrî İmam'ın (vef. 1705) bir kerametine (bastonuyla kayalara vurmasına) bağlamaktadırlar. Bu Kadirî şeyhi anma törenleri, -1980'lerde Ziyaülhak hükümeti bu tür insanların katılımını yasaklayınca dek- haşhaş içen kalenderleri, kadınımsı giyinen rakkasları ve fahişeleri çekmekteydi. Bu yasak kapsamında 'urs'un zamanı bile değiştirilmiştir. Bundan ötürü Berrî İmam bağlıları şeyhlerinin hakarete uğradığını düşünmektedir. Bu hükümet müdahalesinden kısa bir zaman sonra yakınlarda bulunan bir harp levazımatı ambarında müthiş bir patlama meydana geldi ve yaklaşık beş yüz insan öldü. Nurpur külliyesinde bulunan Berrî İmam bağlıları bu olayı hükümetin malum uygulamasına yönelik bir ceza olarak değerlendirdi.²⁴

İslamâbâd yakınlarındaki Golra Şerif'te Abdülkadir Geylânî'yi tazim amacıyla düzenlenen birçok dini tören sözkonusudur. Burada medfûn bulunan mübarek zat olarak Mihr Ali Şah, Çeşti ise de aile-

²³ Bu törenin geleneklerine ilişkin bir tasvir için bk. Ja'far Sharif, *Qânûn-i İslam*, ss.192-194. Ja'far Sharif (Cafer Şerif) şöyle bir yorumda da bulunmaktadır: Maruz kaldığı sıkıntı ve kederi izale etmek istediğinde Abdülkadir Geylânî'nin 99 adını ezbere söylemektedir. Akabinde Abdülkadir Geylânî ona rüyasında görünmekte ve arzu ettiği şeyi elde etmesine müsaade etmektedir.

²⁴ Denis Matringe, "Pakistan," in Henri Chambert-Loir and Claude Guillot, eds., *Le Culte des Saints dans le monde musulman* (Paris: École Française d'Extrême Orient, 1995), ss. 176-179. Harald Einzmann bu türbeye ilişkin olarak bir tetkik gerçekleştirmiştir. bk. Harald Einzmann, *Ziarat und Pir-e* (sic) *Muridi* (Stuttgart: Steiner Verlag, 1988), ss. 34-66.

si Abdülkadir Geylânî'nin ahfadındandır. Berrî İmam'ın türbesinde olduğu gibi Abdülkadir Geylânî onuruna her ayın on birinci günü bir tören akdedilir ve bu törene gelenlere de şekerli pilav ikram edilir. Golra Şerif'teki bütün dini törenlerin en önemlisi olarak Abdülkadir Geylânî 'urs'una yüz binden fazla insan gelir ve bu 'urs' üç gün sürer. Birinci günde sürekli Kur'an tilaveti yapılır ve tasavvuf müziği icra edilir. İkinci günde, *seccâdenişîn* (merhum şeyhin önde gelen halifesi) atalarının kabirlerini örtmek amacıyla uygun örtüler getirir. En nihayet üçüncü gün de, Abdülkadir Geylânî için –çiçek kementleriyle örülü ve Mihr Ali Şah ve oğullarının resimleri ve çerçevesi Kur'an ayetleriyle donatılmış– bir koltuk hazırlanır. Bu son günde *kavvâli* okuyanlar bu işlemi –Abdülkadir Geylânî onaylamadığı için– müzik eşliğinde olmaksızın yaparlar. Niyaz niteliğindeki son duadan sonra da *seccâdenişîn* bu kez katılımcılara duada bulunur.²⁵

Hind-Pakistan'ın bölgesel dillerinde revaç bulmuş şiirler Abdülkadir Geylânî onuruna söylenmeye devam etmektedir. Cemân Çerân (vef. 1738) Sind diliyle yazdığı kitabı *Pîr-i Pîrân Bâdsâh* başlıklı eserinde Abdülkadir Geylânî'nin manevi gücünün fark edilebileceği birçok yerden söz etmektedir. Bir Belûcî menkıbe Abdülkadir Geylânî'nin “Benim ayağım her Allah dostunun boynundadır” şeklindeki ifadesini, miraç esnasında Allah'ın huzuruna erişmesi için omuzunu Hz. Peygamber'e amâde etmesine bağlamaktadır. Bunun sonucu olarak da Hz. Peygamber Abdülkadir Geylânî'yi, bütün evliyâullahı ayaklarının altında konumlandırmak suretiyle tebcil etmiştir.²⁶ Pencap'ta Sultan Bâhû Kadîrî (vef. 1692) –Pencap dilindeki bir şiirle– şöyle nida etmektedir: “Geylânî öz, Mustafa'nın batinındandır.”²⁷ Multan bölgesindeki Kazia köyünden olan Ali Haydar (vef. 1785) şöyle iftihar etmektedir: “Şah Muhyiddin bizimse, Şah Abdülkadir Geylânî neşemizin muhafızıysa; keder ve korkumuz olur mu

²⁵ ae, s. 194.

²⁶ ae, s. 122.

²⁷ Muhammed Dîn Kelîm Kadîrî, *Tezkire-i Meşâyih-i Kâdirîyye*, s. 29.

bizim? (Ey) Ali Haydar, Şah Muhyiddin bizimse başka kimi isteriz?”²⁸

Diğer bütün sufiler üzerindeki görkemli konumuna ilişkin ilmi müdafaa ve değerlendirmelere ek olarak, Abdülkadir Geylânî’yi anan ve yücelten –halkça rağbet gören nitelikteki– dini törenler, müzik ve şiirler; başkaca herhangi bir yerel sufinin başarabileceğinin çok ötesinde onu Güney Asya Müslümanlarını birleştirici bir sima haline getirmiştir. Abdülkadir Geylânî’ye yönelik derin saygı beslenen bölge; kuzeyde Hângâh-ı Pîr-i Destegîr diye kendi adına tesis edilmiş olarak sakalının tazim ile muhafaza edildiği bir dergâhın olduğu (Srinagar) Keşmir’den,²⁹ güneyde, hem Hinduların hem de Müslümanların düzenli olarak ziyaret ettiği on üçüncü nesil ahfadından Şeyh Şah el-Hamid’in (yaklaşık vef. 1579) medfun bulunduğu Bengal Körfezine (Nagore, Tamilnadu) kadar uzanmaktadır.³⁰ Hind-Pakistânî Kadiriliğın Nevşâhî kolu Pencap’tan batıda Kâbil’e kadar uzanmaktadır. Öte yandan, Abdülkadir Geylânî’nin oğlu Abdürrezzak’ın bir torunu olarak Ebu’l-Hayat ve oğlu Şah Kamîs (vef. 1584), Kadiriliğın Bengal’de yayılmasına öncülük etmiştir. Yaklaşık olarak aynı zamanlarda bir diğer Kadirî olarak Uç’lu Abdülkadir-i Sâni, Kadirî usulleri yaymak amacıyla Uç’a gitmiştir. Andaman Adaları ahalisi on dokuzuncu yüzyılda Kadiriliğın oralarında zuhur etmiş olmasından dolayı Britanyalılara teşekkür edebilir; zira bir Kadirî şeyhi olarak Şah Ğulâm Bulân (vef. 1859) muhaliflere yardım ettiğinden dolayı 1857 yılında İngilizler tarafından Andaman Adalarına sürgün edilmişti.

Aşağı Sind’deki Jat kabileleri, on dördüncü yüzyılda Badin’li Şah Kadirî vesilesiyle İslam’a girdiklerini iddia etmektedir; Sind’li Menon topluluğunun Seyyid Yusufu’d-din el-Kadirî vesilesiyle İslam’a giren

²⁸ Lajwanti Ramakrishna, *Pañjâbi Sufî Poets: A.D. 1460-1900* (Karachi: Indus Publications, 1977), s. 74. Burada iktibas edilen metin, L. Ramakrişna tarafından tercüme edilmiştir.

²⁹ Muhammed Dîn Kelîm Kadirî, *Tezkire-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, s. 34.

³⁰ Vasudha Narayanan, “Shared Ritual Spaces: Hindus and Muslims at the Shrine of Shahul Hamid in South India,” in *Religious Studies News* 13/1 (February, 1998), s. 15.

Lohana'lardan gelmiş olduğu düşünülmektedir. Böylece Kadirilik birçok Hind-Pakistânî Müslümanın kimliğinin özüne nüfuz etmiş olmaktadır.³¹ Abdülkadir Geylânî'nin kalıntı eşyaları ve ona dair hatıralar, 'gizli bir yardımcı' olarak rolünü –Güney Asya'nın dini haritasını farklı bir şekilde tanımlayacak ölçüde– somutlaştırmaktadır. Uç'da, Buhârî ailesi tesbihini, takkesini ve makasını muhafaza ederken Geylânî ailesi de cübbesini ve sarığını muhafaza etmektedir. Harmanisi Delhi'de bulunmaktadır. Bu giysi Abdülhak Mu-haddis Dehlevî'ye Mekke'deki hadis muallimi Abdülvehhab Müttakî tarafından verilmiştir. Lahor'da, Badşâhî camiisi Abdülkadir Geylânî'nin kırmızı seccadesine, yorganına ve sarığına ev sahipliği yaparken yine Lahor'daki *Fakîrhâne* denen düşkünler yurdu tesbihi ve saç teliyle birlikte kullandığı bir bardağı bulundurmaktadır. Delhi'nin 150 km Kuzeydoğusunda bulunan Kaithal Şerif'te üstünde farklı tasavvuf silsilelerinin yazılı olduğu kaftanı bulunmaktadır.³²

Bariz bir şekilde anlaşılmaktadır ki Abdülkadir Geylânî, Güney Asya Müslüman topluluğunun coğrafi ve sosyal anlamda geniş ölçekli ve çeşitli bir kesiminin muhayyilesine yerleşmeyi başarmıştır. Kökensel olarak bu durum, muhtemelen onun büyük bir veli olduğuna dair kerametlerinin sözel olarak Orta Doğu coğrafyasından Hint alt-kıtasına nakledilmesinin sonucu; fakat Hint Müslümanları bu 'mirası' Güney Asya'nın birçok bölgesindeki kutsal mekânlar ve bölgesel dillerindeki kendi edebiyat ve ayinleri aracılığıyla devam ettirmiştir. Abdülkadir Geylânî'nin yüksek konumunun görkemli ve mutenâ Hint usulünde devam ettirilmesiyle ilgili olarak sonradan ortaya çıkan bu gelişme, önemli ölçüde, on beşinci yüzyıldan günümüze dek Hint alt-kıtasının her tarafına yayılmış Kadiri şeyhlerin çeşitli faaliyetleri sayesinde tahakkuk etmiştir.

³¹ Sara Ansari, *Sufi Saints and State Power: The Pirs of Sind, 1843-1947* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 24.

³² Muhammed Dîn Kelim Kadiri, *Tezkire-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, ss. 31-34.

Hind-Pakistan Alt-kıtasında Kadirîliğin Yayılışının Kısa Tarihi

Hindistan'daki –belgesel anlamda– ilk kayıtlı Kadirîlerden biri olarak Necefîli (Irak) Seyyid Rükneddin on üçüncü yüzyılda Gulbarga'ya Bahraik (Utter Prades) yoluyla ulaşmış ve Nasîruddin Mahmud'un valilik görevi boyunca orada kalmıştır.³³ Torunu Halifetü'r-Rahman'a (Seyyid Abdurrahman Eşref Cihangir Kadirî), Fîrûz Şah Bahmânî (hükümranlık yılları: 1397-1422) tarafından bir *câgîr* verilmiş yani bir toprak tahsisatı yapılmıştır. Halifetü'r-Rahman'ın torunu Seyyid Şems Bahâüddin Ârifbillah (vef. 1495) ise, 1422 dolaylarında Orta Doğu'dan Hindistan'a doğru geniş bir Kadirî akını olması dolayısıyla Bidar'a yerleşmiştir.³⁴ Yeni Dekkanî-Bahmânî merkezi olarak Bidar, Hintli olmayan birçok seyyidin yöneldiği istikamet olmuştur; çünkü Bahmânî hükümdarları, (1347'den 1422'ye kadar eski başşehir Gulbarga'da varlık sürmüş) kuzey Hindistan ve Dekkanî geleneklerinin yerine İran ve Arap etkisini yerleştirmeye çalışmıştır. Bahmânî hükümdarlar, Abdülkadir Geylânî'den neşet eden kalıtımsal ve manevi otoritenin hükümet meşruiyeti için kursosuz biçimde uygun düştüğünü düşünmüşlerdir ve böylece bu otorite Bidar'a on yedinci yüzyıla kadar Hindistan'daki en önemli Kadirî merkezi olma niteliği kazandırmıştır.³⁵

Ahmed Şah Veli Bahmânî (hükümranlık yılları: 1422-1436) (bir Kadirî alt-silsilesi olarak) Nimetullâhilerin kurucu siması Nûru'l-Hak ve'd-Dîn Nimetullah Şah Kirmânî'yi (vef. 1430) davet etmiş olmasına rağmen, uzun süredir Mekke'de yaşayan Haleb doğumlu bu zat sözkonusu daveti nazikçe reddetti. Onun yerine Şah Nurullah

³³ Nasîruddin 1246 tarihine kadar valilik yaptı. bk. Muhammad Suleman Siddiqi, *The Bahmani Sufis* (Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1989), s. 73; Rükneddin'in Abdülkadir Geylânî'nin soyundan geldiğini gösteren soyağacı için bk. ae, s. 75.

³⁴ ae, ss. 76-77.

³⁵ Jean Aubin, çoğu Kadirî olan binlerce seyyidin (ya da seyyid olduğunu iddia edenlerin), siyasi arenasına 150 yıl boyunca yabancıların hâkim olduğu Bahmânî başşehri Bidar'a geldiğini tahmin etmektedir. bk. Jean Aubin, "De Kûhbanân à Bidar: la famille Ni'matullâhî," in *Studia Iranica* 20/2 (1991): s. 240.

geldi ve Ahmed Şah tarafından Bidar dışında kişisel olarak karşılandı. Nurullah, hemen *mâlikü'l-meşâyih* denen üstün bir unvan ve konuma tensib edildi. Bu unvan ve konum Rükneddin ve Gesuderâz aileleri de dâhil olmak üzere bütün Dekkanlı sufilerin üzerinde bir önem ifade ediyordu. Çok geçmeden Nurullah hükümdarın kızıyla evlendi.³⁶ İdaredeki Bahmânî sultan; diğer iki Kadirî, yani, Şah İsmail Kadirî (vef. 1456-57) ve Şeyh Muhammed Multânî (vef. 1529) ile birlikte Bağdat'dan gelen Şah Zeynüddin Gençnişin'i (vef. 1457) iyi istikbal etti. Torunları, Dekkan içinde Kadirî mevcudiyetini devam ettirmiş ve genişletmiştir. Multânî'nin türbesi, yakınlarda bulunan Tasavvuf Mektebi, Camiisi ve Kemerî'yle birlikte hâlâ çok sayıda insan tarafından ziyaret edilmektedir.³⁷

Bağdat'ın "Yedi Büyük" Kadirîsi olarak anılan kişiler on altıncı yüzyılın ortalarında kendi dergâhlarını tesis ettiler. Bu Kadirîler on yedinci yüzyıl Dekkan'ının en seçkin sufileri olarak itibar görecektir. Kutub Şâhî krallığında bu grubun torunları katı bir "ortodoks şehir tasavvufu" geleneği tesis etti.³⁸ Bijapur siyasi açıdan daha güçlü bir merkez haline gelince birçok Kadirî Bidar'dan (ve diğer yerlerden) oraya göç etti ve bu Kadirîlerin gelişinden sonraki iki nesil içinde torunlarının yarısından fazlasına hükümetçe arazi tahsisatı [yani, kelimenin tekil haliyle söylersek, *câgîr*, *in'âm* ya da *maâş* tahsisatı] yapıldı.³⁹ Görüldüğü kadarıyla Nimetullâhîlerin saray ve toplumun elit kesimleri dışında halk katında az bir rağbet görmelerine ve bir-

³⁶ Siddiqi, *The Bahmani Sufis*, ss. 78-81. Bu dönemde Nimetullâhîler muhtemelen Sünniydi. Aubin (Emir Seyyid Nureddin Abdullah el-Hüseynî yerine) Ahmed Şah'ın 1426-27'de onun müridi olduğunu düşünmektedir. bk. Aubin, *ibid*, s. 241.

³⁷ Richard Maxwell Eaton, *Sufis of Bijapur, 1300-1700: Social Roles of Sufis in Medieval India* (Princeton: Princeton University Press, 1978), ss. 55-57.

³⁸ *ibid*, s. 58. Muhtemelen aynı tarikattan/silsileden olmayan bu yedi şeyh şunlardı: Seyyid Rükneddin Ebu Yusuf (Gulbarga); Seyyid Şah İsmail Kadirî (Gulbarga); Seyyid Şah Abüdlatif Lâubâli (Kamarnagar yahut Karnül); Şah İshak Kadirî (Kamarnagar yahut Karnül); Seyyid Şah Cemalülbahr Ma'sûk-ı Sâni (Varangal); Mirân Seyyid Hüseyin el-Bağdâdî (Golkonda); ve Seyyid Şeyh Refiuddin Ahmed (Golkonda). bk. Siddiqi, *The Bahmani Sufis*, s. 72.

³⁹ Eaton, *Sufis of Bijapur*, ss. 73, 298-99.

çok Kadirî ailenin de benzer bir durumda olmasına rağmen, büyük ihtimalle avâm halk Abdülkadir Geylânî'nin 'urs'una ve müzikli semâ celselerine dâhil olmaktadır.⁴⁰

Pencap'ta; tarihi kayıtlar, Abdülkadir Geylânî'nin İskenderiye'de doğmuş onuncu nesil bir torunu olarak Muhammed Ğavs'ın (vef. 1517), -Delhi'de Sultan İskender Lodhî'nin (hükümranlık yılları: 1489-1517) himayesine girdikten sonra- Uç'a yerleşen ilk Kadirî olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Muhammed Ğavs'ın 1482'de Uç'a gelişinden çok sonra torunları, önceden oraya yerleşmiş Sühreverdî sufilerle birlikte siyasi ve manevi etki açısından faal olmaya devam ettiler.⁴² Geylânî ailesinin Uç'da ikamet ettiği -ve Hz. Peygamber'in sakalının ve Abdülkadir Geylânî'nin sarığının muhafaza edildiği- ev, günümüzde dahi Kadirî tarikatının Pakistan'daki merkezidir.⁴³ Muhammed Ğavs'ın oğulları Abdülkadir II (vef. 1533) ve Seyyid Mübarek Hakkânî (vef. 1549) babalarının öğretisini -sırasıyla- Uç ve Lahor'da devam ettirmişlerdir. Abdülkadir II'nin torunu Hâmid Gençbahş (vef. 1571) Kadirî etkisinin Multan'a uzanmasını sağlamışken (aşağıda Cemalüddin Musa Pâk ile ilgili dipnota bkz.), müritleri de Pencap eyaleti içinde seyahat etmişlerdir. Bu müritlerin en ziyade bilineni, Kadirî usulleri Delhi ve Agra'ya yayan Şeyh Davud Kirmânî'dir (vef. 1574, Şergarh). İşte bu zatın halifesi olan Hayrud-din Ebu'l-Meâlî (vef. 1615) de, on yedinci yüzyıl itibarıyla Hindistan'da en ziyade tanınan/göze çarpan Kadirî âlim olan Abdülhak Muhaddis Dehlevî'nin şeyhidir.

⁴⁰ İbrahim Multânî'nin Kadirîliğe Bahaüddin Devletâbâdî eliyle giren oğlu Muhammed Şemsüddin (vef. 1528) *semâ* uygulamasına yer vermiş ve önceleri Abdülkadir Geylânî'nin vefat yıldönümünü üç gün süreli olarak kutlar olmuştur. bk. Siddiqi, *The Bahmani Sufis*, s. 88.

⁴¹ ae, s. 70.

⁴² Kadirîlik faaliyeti, Kadirî ailesi öncülüğünde yoğunlaşmaktadır (Uç'da Mahalle-yi Cilân diye bilinen mıntika). Sühreverdîler ise Buhârî ailesi olarak bilinmektedir (Uç'da Mahalle-yi Buhâriyân diye bilinen mıntikada yaşamaktadırlar). bk. ae.

⁴³ Uç'da Kadirîliğe öncülük etmiş yirmi iki *seccâdenişin*'e ilişkin ayrıntılı bir liste için bk. Şerafet Nevşâhî, *Şerfî't-Tevârîh*, 1:827-850.

Multan yakınlarında, Hamid Gençbahş'ın oğullarından Seyyid Cemalüddin Musa Pâk (şehit edildiği tarih: 1593), uzak bölgelerden çok sayıda mürid celbetmek suretiyle Kadirî nüfuzunu genişletmiştir. Bu simanın celbettiği müritler arasında bizzat kendisinden 1577 yılında tarikata kabul edilen Abdülhak Muhaddis Devlevî de mevcuttur. Şeyhinin yağmacı bir Langa çetesi tarafından zalimce öldürülmesinden sonra Abdülhak Dehlevî, liderlik tartışmaları dolayısıyla şeyhinin halifesinin yanına dönememiştir.⁴⁴

Hâlihazırda Geylânî ailesi (Cemalüddin'in torunları) Multan'da önemli bir güç merkezi niteliğini haizdir; bu ailenin üyeleri, kendileri için önemli miktarda gelir temin eden çok sayıda müridi olan –ve şeyhliği miras yoluyla ihraz etmiş– şeyhler durumundadır. Müstemleke döneminde Geylânîler Britanya (İngiliz) idaresinden istifade etmiş olmalarına rağmen, (siyasi rakipleri olan, Sühreverdi soyuyla da bağlantılı Kureyşî ailesinin aksine) geniş kırsal alan hâkimiyetleri olmamasından ötürü takipçilerinin benimsediği dini törelere karşı da duyarlı olmak zorunda kalmışlardır. Bu baskılar ve Multan'daki siyasi hizipçilik dolayısıyla Geylânî ailesinin Multan bölgesindeki fertleri 1939 yılında Müslüman Birliği'ni (Muslim League) destekleyen ilk dini aile olmuştur.⁴⁵ Hindistan'ın diğer bölgelerinde –ve özellikle de Sind'de– olduğu gibi Pencap'ın kırsal kesimlerindeki arazi sahipleri, ekseriya Abdülkadir Geylânî'nin ya da diğer Kadirî sufilerin soyundan geldiklerini iddia etmiş ve yerli halka karşı irşad görevini babadan oğula sürdüren tasavvuf şeyhleri olarak işlev görmüşlerdir. Müstemleke döneminin iki ıslahatçı şeyhi olarak Golra Şerifli Mihr Ali Şahî ve Alipur'lu Cemaat Ali Şah, kendi tarikatları –sırasıyla– Çeştilik ve Nakşibendilik olsa da arazi sahibi Kadirî ailerden gelmişlerdir.

⁴⁴ Abdülhak Muhaddis Dehlevi ile Cemalüddin Musa Pâk arasındaki münasebetler için bk. Halik Ahmed Nizâmî, *Hayât-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dehlevî* (Delhi: Union Printing Press, 1964), ss. 130-34. Mahdûm Ebû'l-Hasan Cemalüddin Musa Pâk'ın tarikat silsilesinin tarihçesi için bk. Nûr Ahmed Hân Ferîdî, *Târîh-i Multân* (Multan: Hamdard Printing Press), ss. 98-173.

⁴⁵ David Gilmartin, *Empire and Islam: Punjab and the Making of Pakistan* (Delhi: Oxford University Press, 1989), ss. 136-38, 213.

Lahor'da, Abdülkadir Geylânî'nin bir halifesi olarak Abdürrezzak Ebu Bekir'in (vef. 1206), müritlerinden biri olan Seyyid Şerifüddin Pâk'ı (vef. 1250) bu şehre gönderdiği yönünde menkıbeler söz konusudur. Bu zatın (S. Ş. Pâk) kabri Mall Road yakınlarındaki çocuk parkında bulunmaktadır.⁴⁶ Lahor'da ilk Kadiri ileri gelenlerden biri olarak tanınan Şah Fîrûz Geylânî (vef. 1526 veya 1527), dedesi Seyyid Şah Âlam Kadiri eliyle tövbe almıştır. Şah Fîrûz aynı zamanda dedesinin dergâhında dini ilimler okutmuş ve müridleri Kadiri soyağacına kabul etmiştir.⁴⁷ Abdülkadir Geylânî'nin torunu olarak bilinen, 1128 doğumlu ve mucizevi olarak dedesi sayesinde uzun ömre nail olmuş esrarengiz sima Seyyid Hayat el-Mîr Kadiri, Lahor'da on altıncı yüzyıldan kalma bir kabristan müştemilatında eğirim faaliyeti gerçekleştiriyordu.⁴⁸ Bu zatın en meşhur müridi, İslamâbâd yakınlarındaki Nurpur'da medfun bulunan Şah Berrî Latif Kadiri ("Berrî İmam" vef. 1556) idi. Lahor'a gelmeden önce hem Tatta'da (Sind) hem de Delhi'de ikamet etmiş olan Hayrüddin Ebu'l-Meâlî, çağdaşı Abdülhak Muhaddis Dehlevî tarafından büyük itibar ve hürmet görmekteydi. Bu zat Abdülhak Muhaddis'den, Abdülkadir Geylânî'nin *Fütûhu'l-Gayb* başlıklı eserini Farsçaya tercüme etmesini de istemişti. Ebu'l-Meâlî'nin birçok yazılı eseri arasında *Dîvân-ı Ğavsîyye*, *Tuhfe-i Kâdiriyye*, ve *Risâle-i Ğavsîyye* başlıklı eserleri de vardır.⁴⁹

Lahor'da en meşhur Kadiri; Muhammed İkbâl'in (vef. 1938) "Aşk müziğinin kavalıydı; kabri bizi şehrimizi zarardan korur"⁵⁰ diye öv-

⁴⁶ Muhammed Dîn Kelîm Kâdirî, *Medînetü'l-Evliyâ* (Lahore: Bakhtiyâr Printers, ts.), s. 81. Bu menkıbenâme çalışması, Lahor'da medfun 261 Kadiri şeyhini zikretmektedir.

⁴⁷ ae, ss. 83-84; Ğulâm Destegîr Nâmî, *Bozorgân-i Lâhûr* (Lahore: Bakhtiyâr Printers, 1981), ss. 27-28.

⁴⁸ Muhammed Dîn Kelîm Kâdirî, *Tezkire-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, ss. 122-23.

⁴⁹ Muhammed Dîn Kelîm Kâdirî, *Medînetü'l-Evliyâ*, ss. 110-116. Ebu'l-Meâlî, kendisini *Melâmetî* ('kınanmaya maruz, düçâr') olarak tasvir eden Miyân Mîr tarafından da büyük hürmet görmekteydi. bk. Dârâ Şikûh, *Sekînetü'l-Evliyâ*, Urduca terc. Makbûl Beg Bedehşânî, (Lahore: Packagers Limited, 1971), ss. 259-60.

⁵⁰ Annemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, s. 98.

düğü Miyân Mîr (vef. 1635) idi. Sehvan'lı Hızır Sivistânî'nin (vef. 1586) müridi olan Miyân Mîr, yönetici ailenin bireyleri tarafından zaman zaman ziyaret edilmek suretiyle Lahor'daki sufiler arasında ayrıcalıklı bir konum kazanmıştı. Genç bir prens olarak Dârâ Şikûh, Miyân Mîr tarafından mucizevi bir şekilde tedavi edilmişti. Dârâ Şikûh, kendisinin zikir ve manevi eğitim konusunda istifade ettiği Miyân Mîr'i birkaç kez ziyaret etmesinden (yaklaşık olarak 1631) dokuz yıl sonra Miyân Mîr'in önde gelen halifelerinden biri olarak Molla Şah Bedehşânî'nin (vef. 1661) resmi halifesi oldu.⁵¹ Bazı rivayetlere göre Moğol hükümdarı Şah Cihan, biri Keşmir'e giderken biri de gelirken olmak üzere Miyân Mîr'i iki defa ziyaret etmiştir. Şah Cihan, Miyân Mîr'e bir tesbih bir de beyaz sarık hediye ederek duasını istemiştir. Anlaşılan o ki, Şah Cihan ikinci ziyaretinde ömrü boyunca karşılaştığı insanlar arasında marifetullah sahibi yegâne iki insanın Miyân Mîr ve Fazlullah Burhanpûri olduğunu söylemiştir.⁵² Şah Cihan'ın, Moğol hükümdarı olmak için Dârâ Şikûh da dâhil olmak üzere kardeşlerini öldüren halefi Alemgir; Miyân Mîr'in dergâhının ve içinde camii de olan külliyesinin yapımına katkı sağlamıştır.⁵³

Lahor, aynı zamanda, bir alt-silsile olarak Nevşâhi-Kadirî tarikatının kurucu siması Hâcî Muhammed Nevşâh Gençbahş'ın (vef. 1654) "manevi doğum yeri"dir. Bu zat, manevi üstadı Şah Süleyman Nuri Kadirî (vef. 1603) ile Lahor'da tanışmış ve ondan eğitim almış-

⁵¹ Bikrama Jit Hasrat, *Dara Shikuh: Life and Works*, (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1982), ss. 77-79. Dârâ Şikûh hatıralarında, ölümünden sonra Miyân Mîr ile içsel bir "Üveysi" irtibattan yana hasret içinde olduğunu belirtmektedir. bk. Dârâ Şikûh, *Sekinetü'l-Evliyâ*, s. 206.

⁵² *Bâdshâhnâme*'den aktaran: Muhammad Latif, *Lahore: Architectural Remains* (Lahore: New Imperial Press, 1989), s. 177. Bu eserde Miyân Mîr'in türbesinin çizim ve tasvirleri de (ss. 174-177) mevcuttur.

⁵³ Muhammed Dîn Kelîm Kâdirî, *Medînetü'l-Evliyâ*, ss. 132-33. Bu yazara göre Alemgir, aynı zamanda, Miyân Mîr'in türbesi ve camisi için toplanan değerli taşları alıp Bâdşâhi camiisinin inşaatında kullanmıştır. bk. Muhammed Dîn Kelîm Kâdirî, *Tezkire-i Miyân Mîr* (Lahore: Ziyâu'l-Kur'ân, 1986), s. 222.

tır.⁵⁴ Süleyman Nuri, Hâcî Muhammed’i halifelerinden biri olarak yetkilendirdikten yani kendisine icazet verdikten sonra –diğer insanlara manevi eğitim vermesi için– günümüz Pakistan’ında Gücerat eyaletinde bulunan Sahanpal’a göndermiştir.⁵⁵ Günümüzde Hâcî Muhammed’in Sahanpal’daki türbesi, Kâbil’den Delhi’ye, Keşmir’den Sind’e kadar –Allah yolunda diğer insanlara yardımcı olmak amacıyla bizzat kendisinin gönderdiği– değişik yerlerde meskûn Nevşâhilerin başlıca ziyaretgâhlarından biridir.⁵⁶ Hâcî Muhammed’in halifelerinden Pâk Rahman Nevşâhî (vef. 1703, Bhera, Guccaranvala) ve Muhammed Seçyâr (“gerçek dost”) Nevşerâvî (vef. 1707, Nevşera, Gücerat) ile Nevşâhîlik iki farklı silsileye ayrılmıştır. Nevşâhî kimliği açısından ikinci gelenek, “Nevşâhî” terimini birçok şekilde tanımlamaktadır. Bu terimin yaygın olarak bilinen “güvey” anlamı vardır ki, Allah’a yakınlaşan âşık için kullanılan bir tasavvufi mecazdır. Terimin batını anlamlarıysa “Nevşâhiyet” mefhumu üzerinde yoğunlaşır. Bu mefhumsa, Ahmed Farûki Serhendi’nin ikinci bin yılın yenileyicisi (*müceddid*) olması ve Allah’a en kâmil anlamıyla yakın olma makamını kesbetmesi şeklindeki iddialarına çok yakın bir paralellik arz etmektedir.⁵⁷ Nevşâhî alt-silsilesini (manevi uygulama çeşitliliğine ilaveten) bu şekilde ayrıcalıklı olarak

⁵⁴ Süleyman Nuri Kadiri tarikat talimi verme icazetini Şah Marûf Kadiri-Çeşti’den (1579, Lahor) almıştı. Bu zat da Uç’lu Seyyid Mübarek Hakkâni’nin halifesiydi.

⁵⁵ Hâcî Muhammed dokuz kitap yazmıştır; bunların sekiz tanesi Farsça diğer ikisi ise Hintçedir. bk. Şerafet Nevşâhî, *Şerîfü’t-Tevârîh*, 1:999-1006.

⁵⁶ Başlıca halifelerinden yirmi bir tanesi şurada listelenmektedir: Muhammed Dîn Kelim Kadiri, *Tezkire-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, ss. 172-173. Üç yüz yedi rakamma baliğ daha geniş bir liste için şuraya bk. Şerafet Nevşâhî, *Şerîfü’t-Tevârîh*, 1.1020-28. Şerafet Nevşâhî’nin dikkatli ve maharetli gayretleri neticesinde bu on dört ciltlik yazılı mahsul, Nevşâhî tarihini geniş ayrıntularla belgelemektedir. Bu dikkat çekici âlimin hayatı, eserleri ve kendisi hakkında yazılanlara dayalı (biyo-bibliyografik) bir portresi için bk. Muhammed İkbâl Müceddidî, *Ahvâl ve Âsâr-i Seyyid Şerafet Nevşâhî* (Lahore: Gunwal Art Press, 1971).

⁵⁷ Şerafet Nevşâhî, *Şerîfü’t-Tevârîh* Sharafat, 1:961-983. Hâcî Muhammed’in bu iddiaları dile getirip getirmedeği ya da bu iddiaların Nevşâhî geleneğinde sonradan mı ortaya çıktığı meselesi, Şerafet Nevşâhî tarafından kullanılan temel kaynaklara yönelik ileri düzey bir araştırma çabası gerektirmektedir.

tanımlamak, Nevşâhilerin –şayet Hind-Pakistan alt-kıtasının tamamında değilse, en azından– kuzey Hindistan’da önemli bir çağdaş tarikat alt-silsilesi olmasına katkı sağlamıştır.⁵⁸

Lahor yakınlarındaki Kusur’da, Pencap’lı büyük şairlerden ve İnâyet Kadirî’nin müritlerinden biri olarak Belhî Şah Kadirî (vef. 1758) dokunaklı şiirlerini insanların hizmetine sunmuştur. Belhî Şah, ne (aşağı kasttan gelen) manevi öğretmen(nini) [şeyhini] seçiminde ne de bekâr hayatı yaşama tercihinde, zahiri olarak toplumun kabullerine aykırı hareket etmeyen bir tavır göstermemiştir. Şiirleri, Şeriat-bilinçli Müslümanların dünya görüşüyle mutlaka uyumlu olmayan cüretkâr bir birlik vizyonunu ifadelendiriyordu. Örneğin:

“Ne Hindu ne de Müslüman olarak, ama gelin, din gururunu terk edip oturalım ve devrân edelim. Ne *Sünnî* ne de *Şî* olarak, tam barış ve birlik yolunu seçmişim... Ne günah ne de erdem yolunda yürüyorum. (Ey) Belhî, bütün gönüllerde Mevlâ’yı hissediyorum, (bu sebepten) hem Hinduları hem de Müslümanları terk etmişim.”⁵⁹

Belhî Şah’ın çağdaşı olan Sultan Bâhû Serverî (vef. 1767, Ceng yakınlarında), ekseriya manevi kılavuz ile mürit arasındaki hayati münasebeti vurgulamak suretiyle kendini daha ölçülü kelimelerle ifade etmiştir. Örneğin:

“*Elif* – Allâh, öğretmenin kalbime ektiği yasemin bitkisi gibidir – Yâ Hû! Müsbet ve menfî beyanın suyu ve bahçivani sayesinde bu isim şah damarımın yakınına ve her yere yerleşti – Yâ Hû! Yeşerme zamanı geldiğinde içime misk yaydı

⁵⁸ Güney Asya’da (ve diğer başkaca her yerde!) Kadirîliğe dair esaslı bir çalışma hâlihazırda ciddi bir eksiklik. Bu bağlamda John Subhan altı alt-silsile zikretmektedir. bk. John Subhan, *Sufism: Its Saints and Shrines* (New York: Noble Offset Printers, 1970), ss. 255-274. Bunlara ilaveten Muhammed Abdüssettâr Beg, on üç alt-silsile daha zikretmektedir. bk. Muhammed Abdüssettâr Beg, *Mesâlikü’s-Sâlikîn: Tezkiretü’l-Vâsilîn*, 2 cilt, (Ağra: Matbaa-i Müfid-i Âmm, ts.), ss. 6-7.

⁵⁹ Ramakrishna, *Panjabi Sufi Poets*, s. 75. (İktibas edilen bölüm, İngilizce’ye Ramakrishna tarafından tercüme edilmiştir).

– Yâ Hû! Bu bitkiyi eken verimli öğretmenin ömrü uzun olsun, der Bâhû – Yâ Hû!”⁶⁰

Kendi istem-dışı kerametleriyle ilk şeyhini mahcup ettikten sonra Sultan Bâhû [“Bâhû: Allah ile”] Delhi’deki Şeyh Abdurrahman Kadirî’ye gönderildi ve orada ilk halifesi oldu.⁶¹ Pencap diliyle yazılmış kafiyeli şiirlerini birçok Pencap’lı ezbere okusa da, Farsça, Urduca ve Arapça yazdığı ve sayısı iki düzineye varan yüksek düzey yazılı mahsulleri âlimler tarafından ihmal edilmiş bulunmaktadır.⁶² Çoğu müridi, özellikle bir sekizinci nesil şeyhi olarak Sultan Muhammed Müştâk’ın (vef. 1967) silsilesi olmak üzere, Kadirîliği Belûcistan’da devam ettirmiştir.⁶³

Delhi’de, on üçüncü yüzyıl kadar evvelinden, oraya Muizzuddin Gûrî’nin (suikast eseri vef. 1206) hükümdarlık döneminde gelen “Türkistanlı” şeyh Baba Kemal Hocendi’nin halifesi olarak Atâya Hâlidî (vef. 1223) gibi Kadirîlerin mevcudiyetine dair kayıtlar söz konusudur.⁶⁴ Lodi döneminde (1451-1526) Muhammed Ğavs gibi Kadirîler, Delhi’ye nüfuz edebilmiş hatta –takip eden Moğol hükümlerinde olduğu gibi– orada yerleşmiş olmalıdır. Moğol hükümlerinde en çok dikkat çeken Delhi’li Kadirî olarak Abdülhak Muhaddis Dehlevî (vef. 1642) Kadirîliğe babasının eliyle

⁶⁰ Annemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, s. 142. (İktibas edilen bölüm, Schimmel tarafından tercüme edilmiştir).

⁶¹ Allâme Âlam Fakîrî, *Tezkire-i Evliyâ-i Pâkistân* (Lahore: Ganj-i Shakar Printers, 1987), ss. 181-83. Jamal Elias, Sultân Bâhû’nun şiirlerine ilişkin modern bir çeviri çalışması hazırlamıştır. bk. Jamal Elias, *Death Before Dying: The Sufi Poems of Sultan Bahu* (Berkeley: University of California Press, 1998).

⁶² Bu unvanlara ilişkin bir liste için bk. Allâme A’lam Fakîrî, *Tezkire-i Evliyâ-i Pâkistân*, s. 185. Sultan Bâhû’nun şiirleri Miyân Fazluddin tarafından iki kapak arasına toplanmıştır. bk. Miyân Fazluddin (ed.), *Mecmûa-i Ebyât-i Sultân Bâhû Pencâbî* (Lahore: İnkılâb Press, 1915).

⁶³ An’amü’l-Hak Kevsur, *Tezkire-i Süfiye-i Belûcistân*, 2. bs., (Lahore: Urdu Science Board, 1986), ss. 115-128.

⁶⁴ Muhammed Nevvâb Mirza Beg, *Külliyât-i Cedveliyye fi Ahvâl-i Evliyâillâh*, s. 20.

intisab etmiştir. Abdülhak Muhaddis Dehlevî, bilahare babası tarafından, Uç'lu Hâmid Gençbahş'ın bir halifesi olarak Seyyid Musa Geylânî'nin Kadirî çevresine yönlendirilmiştir. Hilafet tartışmaları Şeyh Musa'nın halifesiyle devam etmesine mani olunca Abdülhak Muhaddis Dehlevî, Şâzeliyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisab etti ve Şâzeliyye tarikatı talimine Abdülvehhab Müttakî el-Medenî tarafından, Nakşibendiyye tarikatı talimine de Delhi'deki Bâkîbillâh tarafından icazet aldı. Abdülhak Muhaddis Dehlevî'ye, Hicaz'dan dönen Lahor'lu Kadirî şeyh Ebu'l-Meâlî tarafından da tarikat intisabı kazandırılmıştır. İlgili bütün göstergelerin ışığı altında söyleyebiliriz ki Abdülhak Muhaddis Dehlevî, –Abdülkadir Geylânî'yi, onun yüksek konumunu tartışmaya açan herkese (ve mesela Ahmed Farûki Serhendi'ye) karşı müdafaa ederek– asıl Kadirî intisabını muhafaza etmiştir. Altmış ya daha fazla Farsça ve Arapça eserinin büyük çoğunluğu –birçok talebesini de yönlendirdiği hadis ilmi üzerine belirgin bir vurguyla– dini ilimlere ilişkindir. Öte yandan, özyaşamöyküsel ve tasavvufi çalışmalarının çoğu, 'Büyük Yardımcı' Abdülkadir Geylânî'ye yönelik derin saygıyı övmekte ve yüceltmektedir.⁶⁵

Sind'de, Abdülkadir Geylânî'nin vefat etmeden önce oraya temsilciler gönderdiğine dair menkıbeler sözkonusudur; örneğin, sözümona Ahmed Bağdâdî, Abdülkadir Geylânî'nin emri üzerine kırk müridiyle oraya gelmiştir.⁶⁶ Görünen odur ki, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Kadirîliğin Sind'de yayılmasına Uç'daki şeyhlerin ciddi düzeyde 'müteakip' etkisi olmuştur.⁶⁷ Bunun sonucu; Badin, Tatta, Makli, Sukkur, Mirpurhas, Nasarpur'da Kadirîlik merkezlerinin ve Sind eyaleti boyunca da birçok 'şube dergâh'ın kurulması olmuş-

⁶⁵ Halik Ahmed Nizâmî, *Hayât-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dehlevî*, ss. 159-219. Abdülhak Muhaddis Dehlevî'nin düşüncesi ve Hind-Müslümanları üzerindeki etkisini ayrıntılarıyla anlatan bir biyografi hâlâ yazılmayı beklemektedir.

⁶⁶ Muhammed İkbâl Na'îmî, *Tezkire-i Evliyâ-i Sind* (Karaçi: Şerîq Publishers, 1987), s. 24.

⁶⁷ A. Z. Khan, "The Role of the Qâdirî Sufis in the Religious Life of Sind," in Hamida Khuhro, ed., *Sind Through the Centuries* (Karachi: Oxford University Press, 1981), s. 119.

tur.⁶⁸ Kadirî tasavvuf dergâhlarında Abdülkadir Geylânî'nin 'urs'unun kutlanmasının revaç bulması, Kadirîliğin Sind kültürünü nasıl etkilediğinin delilidir. Pencap'ta olduğu gibi bu Kadirîler (ve diğer tarikatlara bağlı diğer tasavvuf şeyhleri); kabileler arasında, hükümdarlar ile köylüler arasında ve aynı şekilde Allah ile müminler arasında önemli araçlar/şefaathçiler haline gelmiştir. Günümüzdeyse çoğu, nüfuzlu arazi sahipleri ve siyasetçiler olarak işlev icra etmektedirler.

Gücerat'da birçok Kadirî şeyhi, en meşhur türbe-mezarın on sekizinci yüzyılda Beycapur'dan gelen Pir Muhammed Şah'a (vef. 1750) ait olduğu Ahmedâbâd'da yerleşmiştir. Hâlihazırda bu zatın Bohra cemaatinden birçok takipçisi vardır. İki önemli kutlama etkinliği olarak onun ve Abdülkadir Geylânî'nin ölüm yıldönümleri, yüzlerce insan çekmektedir. İlk gün 'sandalağacı kutlaması' gerçekleştirilir ve ikinci gün de ziyaretçilere/meraklılara özel şekerlemeler ve pirinç yemeği dağıtılarak *fatihalar* okunur. Ayrıca belirtmek gerekirse, Ahmedâbâd'da Şah Abdülvehhab Kadirî'ye ait halkça rağbet gören ve hem Müslümanlar hem de gayr-i Müslimlerce ziyaret edilen bir türbe-mezar da vardır.⁶⁹

Keşmir'de, oraya ilk gelen Kadirîlerle ilgili efsanevi anlatılar sözkonusudur. Bu zevat arasında özellikle Muhammed Hayat b. Ahmed ed-Dâcûnî'yi (vef. 1259) zikretmek gerekir. Bu zat, Abdülkadir Geylânî'nin önde gelen halifelerinden biri olan Abdullah Beytâncî'nin halifesiydi.⁷⁰ Ayrıca Nureddin Abdurrahman İsfereyânî'yi (vef. 1301) de zikretmek gerekir. Bu zat Bağdat'da Cemalüddin Ahmed Cürkânî'den tasavvuf talimi almış ve bilahare Kadirî tasavvuf usullerini Keşmir'e getirmiştir. Keşmir'in en dikkat çekici Kadirîsi olan Molla Şah Bedehşânî, memleketi Bedehşan'dan ayrılmış ve Keşmir'de üç yıl boyunca din ilimleri tahsil etmişti. Üç yıllık

⁶⁸ Ansari, *Sufi Saints*, ss. 20-21.

⁶⁹ Z. A. Desai, "The Major Dargahs of Ahmadabad," in Christian Troll, ed., *Muslim Shrines in India* (Delhi: Oxford University Press, 1989), ss. 91-94.

⁷⁰ Muhammed Nevvâb Mirza Beg, *Külliyât-i Cedveliyye fi Ahvâl-i Evliyâillâh*, s.13.

tahsilden sonra Molla Şah, bütün Hindistan'da bir manevi kılavuz arayışına çıkmış ve nihayet Lahor'da Miyân Mir ile karşılaşmıştı. Molla Şah, Miyân Mir'in 1635'teki vefatına kadar süren dokuz yıl boyunca –Keşmir'e ancak yazları giderek– yılın soğuk aylarını şeyhinin yanında geçirmiştir. Miyân Mir, Molla Şah'ı "Allah'ın dili" (*lisânullah*) diye adlandırdı ve ona tarikat icazeti verdi. 1640 yılında Dârâ Şikûh, kendisinden 'zîkr-i hafî' (gizli zikir) ve 'habs-i nefes' dâhil olmak üzere diğer zikir yöntemlerini öğrendiği Molla Şah'ın 'resmi' müridi oldu.⁷¹ Molla Şah, Dârâ Şikûh'un Moğol veliahdı olarak Kadiriliğin Hindistan'da yayılmasını sağlayacağı yönünde büyük umut beslemekteydi.⁷²

Kuzeybatı Sınır Eyaletinde (KBSE) ilk 1600'lü yıllara tekaddüm eden dönemde kabileler arasında muhtemelen birçok Kadiri vardı fakat Peşaver'li sufi tarihçi Muhammed Emîr Şah tarafından gerçekleştirilen ilk tarihsel kayıt Ebûlbekât Seyyid Hasan Bâdşâh Kadiri'ye (1614-1704) ilişkindir. Bu zat Setta'da (Sind) doğmuş ve Kadiriğe babasının eliyle girmiştir. Peşaver, Keşmir ve Kâbil'e seyahat ettikten sonra bir Kadiri şeyhi olarak Emîr Han Kâbili'nin müridi olmuş ve Kâbil'i üçüncü ziyaretinde diğer insanlara tarikat talim etme seviyesine ulaşmıştır. Çok kısa bir süre sonra Peşaver'de evlenmiş, orada yerleşmiş ve 1704 yılındaki vefatına kadar diğer insanlara tarikat talim etme görevine devam etmiştir.⁷³

Britanya müstemlekeçiliği döneminde Kuzeybatı Sınır Eyaleti'ndeki (KBSE) en büyük Kadiri etkisi Svat'lı Akhund namı Kadiri-Nakşibendî Abdülğafur'dan (vef. 1877) kaynaklanmaktadır. Çok genç yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş ve yüksek seviye din eğitimi için Peşaver'e seyahat etmiştir. İlk tasavvuf eğitimini bir Nakşibendî-Müceddidî olarak Hazret-i Cî Sahib'in (vef. 1817) nezaret ve kılavuz-

⁷¹ Dârâ Şikûh, *Sekînetü'l-Evliyâ*, s. 184. Burada, 'Zîkr-i hafî'nin ilk defa Abdülkadir Geylânî tarafından uygulandığı iddia edilmektedir. bk. ae, s. 185.

⁷² ae, s. 212. Dârâ Şikûh'un Muhammed Şah'a dair hatıraları için bk. ae, ss. 179-233.

⁷³ Muhammed Emîr Şah Kadiri, *Tezkire-i Ulemâ ve Meşâyih-i Serhad*, c. 1, (Peşaver: Mektebetü'l-Hasan, ts.), ss. 49-63.

luğunda almıştır. Abdülğafur yirmi yaşlarındaiken, Turdhera'lı Muhammed Şuayb (vef. 1823) onun yüksek tahsiline nezaret ve kılavuzluk etmiş ve kendisine icâzet vermiştir. Abdülğafur, KBSE'de köyden köye seyahat ederken kabilevî anlayış yerine “yanlılığı etkin olarak engellemek” (*nehyi ani'l-münker*) ilkesini benimseyerek nebevî sünnete yönelik ıslahatçı bir bağlılığı vurgulamıştır.⁷⁴ Dahası, müritlerinin Britanyalılar hesabına çalışmalarına müsaade etmeyecek İngilizlere karşı “kılıç cihadı”nı teşvik etmiştir. Britanyalılar hesabına çalışan müritlerinse dergâhına girmesine izin verilmezdi.⁷⁵ Belûcistan, Sind, Afganistan ve Arabistan'dan müritler celbetmiştir.

Abdülğafur'un *delâleti* neticesinde Britanya müstemlekeçiliği dönemi itibarıyla KBSE'deki önde gelen sufi simaların çoğu Kadiri idiler. En önemli halifeleri arasında Mohmand ve Malakand bölgelerinde Sihler ve Britanyalılarla savaşmış “Hâdî Molla Sâhib” lakaplı Necmüddin (vef. 1902) ile Nevşera bölgesi dolaylarında aynı türden faaliyetler yürütmüş Manki Şerif piri Abdülvehhab (vef. 1904) da vardır. Bilahare bu cihad geleneği; –en önemlisi Hâdî Molla Sâhib'in emektar halifesi Fazl Ahmed olan ve genellikle Hâcî Sâhib Terengzâi (vef. 1937) olarak bilinen– halifeleri tarafından devam ettirilmiştir. Büyükbabası Abdülğafur gibi “*emr-i bilmaruf ve nehyi ani'l-münker*” yaparak köy köy dolaşmış, İngilizcenin de öğretildiği elli din okulundan müteşekkil –ve idari merkezi Gudar'da (Mardan) konuşlu– bir eğitim ağı tesis etmiştir. Bu eğitim ağı, Hâcî Sâhib (Britanyalılar tarafından neredeyse mahkûm edilme tehlikesi yaşadıktan sonra) Britanya kontrolündeki alandan ayrılıp kendi Mohmand kabilesinin yaşadığı bölgeye döndüğü 1913 yılına kadar beş yıl boyunca faal oldu. Kendi memleketinde Buner mıntikasındaki dergâhı çevresinde okullar tesis etti ve aynı zamanda Mohmand, Musa Khel, Safi, Huda Khel, Hakîm Za'i ve Türk Za'i kabileleri arasında kendi ıslahatçı

⁷⁴ ae, ss, 149-154.

⁷⁵ Ğulâm Ferid, *Ahvâlü'l-Ârifîn* (Lahore: Manzûr Printing Press, ts.), s. 113.

yaklaşımını yaymaya çalışmıştır.⁷⁶ 1940'larda KBSE'deki Kadiri şeyhlerin tamamı Pakistan'ın (kuruluş) hareketini desteklemiş de-ğildi; fakat Abdülvehhab'ın manevi büyük torunu olarak Manki Şerif'in piri Muhammed Eminü'l-Hasene (vef. 1960), diğer önde gelen simaları Pakistan hareketini desteklemek için ikna etmeye çalışmış faal bir destekçiydi.⁷⁷

Güney Asya'da bulunan Kadiri şeyh ve ailelerin 'haritası,' nitelikli bir araştırmayla pekâla ortaya çıkarılabilir. Bu 'harita'da muhtemelen birkaç geniş ölçekli boş alan sözkonusu olacaktır. Çeşitlilik açısından, Kadirilik ile örtüşüp Kadirilik-Nakşibendilik, Kadirilik-Üveysilik ya da Kadirilik-Kalenderilik gibi ekseriya nev-i şahsına münhasır dergâhlar teşkil eden tarikat silsileleri de araştırılabilir. Bu, kaynakların ayrıntıyla ele aldığı bir konu değildir; ancak, Kadirilik tarikatını diğer tarikatlardan ayırmak açısından önemlidir.

Kadiri Kimliği: Manevi Uygulamalar

Muhammed Sadakat Küncahi Dehlevi (vef. 1734) *Sevâkibu'l-Menâkib* başlıklı eserinde Nakşibendilik ile Kadirilik mukayesesi yapmaktadır:

"Gizli zikrin orada [Nakşibendiler arasında] aşikâr zikrin de burada [Kadiriler arasında] olması bir gösterge teşkil etmektedir... Orada, *melekût* âlemine delalet eden yaratılış harikalarına yoğunlaşarak gerçekleştirilen tefekkür uygulaması vardır; burada *lâhût* âleminin ilhamlarına şahit ve nâil kılan zikir uygulaması vardır. Orada alınan

⁷⁶ Muhammed Emir Şah Kâdiri, *Tezkire-i Ulemâ ve Meşâyih-i Serhad*, ss. 207-217. Hâci Sâhib'in uzun bir yaşamöyküsü için bk. Aziz Câvid, *Hâci Sâhib Terengzâ'i*, 2. bs., (Lahore: Nafis Printers Limited, 1982).

⁷⁷ Örneğin, önde gelen bir Kadiri sufi olarak Veziristanlı Mirza Ali Han ("İpi fakiri") (vef. 1947) Pakistan devletinin kurulmasına karşıydı. Muhammed Emin onu Pakistan'ın kuruluş hareketini desteklemesi için ikna edememiştir ama en azından bu harekete muhalefet etmemeye ikna etmiştir. bk. Mir Ahmed Hân Sûfi, *Gâzi Pîr* (Peshawar: Jidwân Printing Press, 1987), ss. 152-53.

nefeslerin farkında olma vardır; burada daimi sarhoşluk hali vardır. Orada [yürürken] ayaklara bakmak, burada adımların nerede olduğuna dair dikkat geliştirme uygulaması vardır. Orada çok ibadet, burada çok [ilahî] şehadet vardır. Orada *habs-i nefes* uygulaması vardır; burada tabii nefes alma. Orada [manevi gelişme] yıllarca sonra gerçekleşir; burada sadece niyet yoluyla.”⁷⁸

İntisap edilen tarikata ek olarak sufi kimliğinin bir başka boyutu, manevi uygulamadır. Kadirî ve Nakşibendî-Müceddidî manevi uygulamalar benzer görünmektedir (en azından bu uygulamalar bir dizi murakabe ve tefekküre yol açan zikirlerin yapısı itibarıyla böyledir); bu sebeple Muhammed Sadakat bir yandan Nakşibendîlerle Kadirîler arasındaki farkların altını çizerken bir yandan da Kadirîliğin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Kadirî uygulamanın üç merhalesi sözkonusudur: zikirler (*ezkâr*), temrinler (*eşğâl*), ve derin tefekkürler (*murakabât*). Zikir merhalesi *lâ ilâhe illallah* ifadesinin *celî* (*âşikâr*) zikir olarak icra edilmesiyle başlar. Bu seviyeyi geçen ehil müride şeyh tarafından *nefy ve isbat* zikri öğretilir. Bu zikir çeşitinde *lâ* karın bölgesinden başlar ve sağ omuza “vurulur”; oradan *ilâhe* ifadesi başın üst tarafına (*dimağ*) “çarpılır”; oradan da *illallah* ifadesi kalp yönünde “patlatılır”.⁷⁹ Bu temrinle ilgili bazı değişiklikler arasında, müridin, nefes alırken *lâ ilâhe*, verirken de *illallah* dediği *pâs enfâs* uygulaması da vardır.⁸⁰

İkinci merhale, Allah adını kalbe nakşetmek amacıyla *Allah* lafzıyla gizli zikri ihtiva eder. Bu temrinle ilgili bir değişiklik, öncelikle *Allah hû* ifadesini bir kâğıt üzerindeki huni benzeri bir nesneye kır-

⁷⁸ Şerafet Nevşâhî, *Şerîfu't-Tevârih*, 1:173.

⁷⁹ İmdâdullah Tahânevî, *Ziyâu'l-Kulûb* (Delhi: Matbaa-i Müctabâi, 1912), s. 30. Değişiklikler için bk. Şah Veliyyullah, *İntibâh fî Selâsil-i Evliyâillah* (Layallpur: Panjab Electric Press, ts.), s. 22. Her ikisi de ayrıntılı olmayan *Makâmât-i Mahmûd* ve *Şerîfu't-Tevârih* hariç olmak üzere bu bölüm için Kadirî olmayan kaynaklar kullanmak durumunda kaldım. İmdâdullah, Çeşti; diğer yazarlarsa Nakşibendî-Müceddidîdir. Bu makalede gündeme getirilen diğer konular için olduğu gibi, Hint Kadirîliğinin manevi yöntemlerinin araştırılması, müstakil bir monografi çalışması gerektirmektedir.

⁸⁰ Tahânevî, *Ziyâu'l-Kulûb*, ss. 30-31.

mızı harflerle yazmak olmaktadır. Bu yazıyı göz önüne getirmek suretiyle mürit, *Allah* adını kalbine nakşetmeye çalışmaktadır. *Berzah-i ekber* temrininin bir şeklinde, nefesini tutan mürit bu yazıyı gözlerinin arasında hayal eder. Bu uygulamanın da *ego-nefsin* imhasına yol açan tarifsiz bir nur tecrübesine sebebiyet vermesi beklenmektedir.⁸¹ “Kadirî Daire” uygulamasında ehil olan mürit, karından göğsün merkezindeki *sırr* denen latifeye doğru uzanan bir nur çizgisi tahayyül ederek “*Allah sâmi*” (Allah işiticidir) ifadesini tekraren söyler. Sonra mürit “*Allah basîr*” (Allah görücüdür) diyerek bu nurun başının üst tarafına (*ümmü’d-dimağ*) doğru devam ettiğini hayal eder; sonra da, bir yandan “*Allah alîm*” (Allah bilicidir) derken bir yandan da bu nurun gayr-i muayyen tarzda ‘arş’a uzandığını hayal eder. Böylece “*daire*”nin yükselen yarısı tamamlanmış olur ve mürit bu kez aynı süreci ‘arş’tan aşağıya doğru tekrar eder.⁸²

İleri merhale olarak murakabe seviyesi, benlik şuurundan (ego consciousness) sıyrılmış bir kalp ve düşüncelerden salim bir zihin gerektirir; böylece birey ilahi *feyze* gark olur ve bu *feyz* ile *marifetullah* elde eder. Kadirî murakabenin *murakabe-i tevhid-i sıfâtî* denen türüyle önce Allah’ın sıfatlarına, sonra da *murakabe-i tevhid-i zâtî* ile Allah’ın zâtına “ulaşılır.”⁸³ Kadirîler (ve Müceddidiler) tarafından bu bağlamda kullanılan bir yöntem, aşağıdaki gibi Kur’an ayetlerini tefekkür etmektir: “Her nerede iseniz O sizinle beraberdir” [Kur’an, 57:4]; “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır” [Kur’an, 2:115]; “Biz ona şah damarından daha yakınız” [Kur’an, 50:16]; “O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtındır” [Kur’an, 57:3].⁸⁴

⁸¹ Ahmed Saîd Nakşibendî-Müceddidî’nin *Erbau Enhâr*’ında, âşikâr zikirle (celî zikir) yapılan ve bedende –sol ve sağ diz, beden sol tarafı ve kalp olmak üzere– dört noktaya doğru Allah kelimesinin söylenmesini içerebilen bu zikrin (*Allah* zikrinin) varyasyonları söz konusudur. bk. Ahmed Saîd Nakşibendî-Müceddidî, *Erbau Enhâr* (Delhi: Matbaa-i Müctabâi, 1893), ss. 16-17.

⁸² ae, s. 31. Ayrıca bk. Ahmed Saîd, *Erbau Enhâr*, s. 17. (Bu kaynak sözkonusu daireyi açıkça ‘Kadirî Daire’ olarak belirlememektedir).

⁸³ Tahânevî, *Ziyâu’l-Kulûb*, s. 32-33.

⁸⁴ Ahmed Saîd, *Erbau Enhâr*, s. 18.

Hazırlık düzeyindeki bir araştırma bile Hint Kadiriliğinin manevi uygulamalarının önemli ölçüde farklılık arz ettiğini göstermektedir. Bu alt-bölümün başındaki iktibas, yazarın tecrübesiyle uyumlu olabilir ya da Kadirilikle ilgili tartışmalar için uygun düşebilir; fakat şurası kesindir ki en azından bazı Kadiriler –Nakşibendiyye-Müceddidiyye müntesipleri tarafından da icra edilen uygulamalar olarak– gizli zikir uygulamasını ve *habs-i nefes* gerektiren tefekkür uygulamalarını icra etmektedir.⁸⁵ Doğal olarak başlangıç seviyesindeki bir mürit, ileri seviyelere varmış bir müridinkinden daha farklı manevi faaliyetlerle yükümlü tutulur. Kendilerine Kadiri dedikleri halde bu uygulamaların hiçbirini icra etmeyen ama (diğer) Kadiri uygulamaların icrasını günlük beş vakit namaz vakitlerine entegre edenler sözkonusudur. Böylesi uygulamalar; çeşitli dualar, bazı Kur'an ayetlerinin tekrarını ya da *estağfirullah* lafzını tekrar ederek Allah'dan af dileme uygulamasını (temrinini) gerektiren virdler (*evrâd*) ihtiva etmektedir.⁸⁶ Kendisi de Kadiriliğe intisab etmiş olan Sir Richard Burton, Sind Kadiriliğinde acemi müritlerin manevi yolculuğa, dua faslından sonra *lâ ilâhe illallah* sözünü tekrar ederek başladığından söz etmektedir. Bu aşamadan sonra icra edilen uygulamalar; şeyhi göz önüne getirme, nefes tutma ve kalbe aralıksız olarak Allah dedirtme faaliyetlerini ihtiva etmektedir. Richard Burton'un anlattığı son uygulama; alınan nefesle birlikte *Allah*, verilen nefesle birlikte de *hû* demektir (*pâs-i enfâs*).⁸⁷ Nevşâhiler, genellikle Çeştiyye ile ilintilendirilen *şuğl-i nasîrân*, *şuğl-i mahmûd* ve *sultânu'l-ezkâr* gibi uygulamalara ek olarak sesli zikir yaparlar ve *habs-i nefes* gerektiren *nefy-isbat* uygulamasını (*lâ ilâhe illallah* de-

⁸⁵ Hindistan'daki Nakşibendî-Müceddidi uygulamalara ilişkin tam bir analiz ve tasvir için bk. Arthur Buehler, *Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the Rise of the Mediating Shaykh* (Columbia: University of South Carolina Press, 1998).

⁸⁶ Şah Veliyyullah, *İntibâh fî Selâsil-i Evliyâillah*, ss. 22-30.

⁸⁷ Richard F. Burton, *Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus* (Karachi: Oxford University Press, 1973 [1851]), ss. 214-15.

mek) icra ederler.⁸⁸ Svat'lı Akhund'un bir halifesi olarak Kâzî Mahmûd (vef. 1919), şeyhinin kendisine manevi ders olarak verdiği uygulamaları kısaca anlatmaktadır. Mürid ilk olarak *lâ ilâhe illallah*, sonra *illallah*, daha sonra da *Allah* ve *hû* zikrini yapar. Nihai üç uygulama –sırasıyla– şunlardır: *Allah hû*, *hû Allah* ve *ente'l-hâdî ente'l-hakk leyse'l-hâdî illâ hû* zikrini yapmak; bundan sonra şeyh müride kırk gün boyunca inzivaya çekilmesini söyler (*çile*); daha sonra da müridin, her biri on günlük olmak üzere iki defa inzivaya çekilmesi istenir.⁸⁹ Genel olarak bu uygulamalar, bir Hint (?) tasavvufunun ortalama zikir uygulamalarına ilişkin yapısal düzeneği düzeyine indirgenmektedir. Bu düzeneği ise *habs-i nefes* (nefes tutma) ve *zikr-i haftî* (gizli zikir) içeren daha ayrıntılı uygulamalar takip etmektedir. Üst düzeyde zihinsel ve duygusal kontrol gerektiren en zor uygulama, murakabe esnasında Allah'a "seyahat" hali olmaktadır.

Barelvîler:

Abdülkadir Geylânî ve Hint Kadirîliğinin İtibarının Genişlemesi

Abdülkadir Geylânî'nin günümüzde gördüğü rağbetin ve (mütefevvâ şeyh Kadirî olsun ya da olmasın) Abdülkadir Geylânî adına düzenlenen kabir-türbe etkinliklerinin müesseseseleşmesini sağlayan bir etken, Barelvî denen ulema okulunun gelişimi ve revaç bulmasında yatmaktadır. Velûd yazarlığıyla –kabir-türbe etkinlikleri de dâhil olmak üzere– tevessül tasavvufunu (*mediational sufism*) hem tahkim eden hem de meşrulaştıran Ahmed Ridâ Han Barelvî (vef. 1921) adına izafetle anılan bu yaklaşım, sadece Hind-Pakistan'da değil dünya yüzeyinde Güney Asyalı Müslümanların bulunduğu çoğu ülkede de yayılmış ve rağbet görmüştür. Ahmed Ridâ'nın benimseydiği temel ilke, Hz. Peygamber'in ve (Hz. Peygamber'in varisleri ola-

⁸⁸ Şerîf Ahmed Şerafet Nevşâhî, *Şerîfü't-Tevârih*, ss. 940-41. Çeşti uygulamalara dair kısa bir tasvir için bk. Tahânevî, *Ziyâu'l-Kulûb*, ss. 19-20.

⁸⁹ Nevvâb Mâşûk Yâr Ceng Bahâdur, *Makâmât-i Mahmûd* (yy., ts.), ss. 124-134. Bu, Svat'lı Akhund'un Nakşibendî-Müceddidî usulleri tedris etmediğine dair yeterli bir delil teşkil etse de, bu usullerin anlaşılmasını inceden inceye ayrıntılandıran unsurları dışlamaktadır.

rak) sufilerin konumunu, o zamana kadar karşılaşılmamış derecede yüceltecek inançlar ve gelenekler geliştirmek şeklindeydi.⁹⁰

Ahmed Ridâ, (Delhi'nin yaklaşık 170 km güney doğusunda bulunan) Marahra'da bir tasavvuf dergâhı kuran ve bizzat Abdülkadir Geylânî'nin kullandığı bir sarığı torunlarına devreden Şah Bereketullah'ın (vef. 1729) soyca torunudur.⁹¹ Bu sebeple Barelvîlerin Hz. Peygamber'e ve genel olarak sufilere yönelik coşku dolu övgüsünün Abdülkadir Geylânî'yi de neden –özellikle– içerdiğini anlamak kolaylaşır. Ahmed Ridâ şöyle 'nida' etmektedir: “Ulûhiyyet ve nübüvvet müstesna, Ey Ğavs, Sen bütün kemâlâtı kuşatıyorsun; Ehad'den Ahmed'e, Ahmed'den sana; 'Ol' ya da 'Olma' ilahi emri bu düzen içinde tahakkuk eder.”⁹²

Abdülkadir Geylânî'nin konumunu yükseltme çabası, günümüzde (giderek artan düzeyde uluslararası nitelik kazanan) Barelvî grupları aracılığıyla teşkilatlı hale gelmiştir.⁹³ Bu durum Kadirilere ait olmayan türbe-külliyelerin –mesela yaygın ölçüde Dâtâ Gençbahş olarak bilinen Ali Hücvîri'nin (vef. 1071, Lahor) türbe-külliyesinin– nasıl fiilen Kadirî külliyeleri haline geldiğini açıklayan bir etken olabilir.⁹⁴ Dâtâ Gençbahş'ın türbe-külliyesinde çalışan

⁹⁰ Usha Sanyal, Barelvîlere ilişkin kapsamlı bir çalışma meydana getirmiştir. bk. Usha Sanyal, *Devotional Islam and Politics in British India* (Delhi: Oxford University Press, 1996).

⁹¹ ae, ss. 99, 108.

⁹² ae. s. 145.

⁹³ Bu uluslararası ağlar henüz ayrıntıyla çalışılmış değildir. Bölgesel açıdan bakarsak, son iki yüzyıl boyunca Pencap'ta tasavvufi intisabı olan (ve % 60'lık bir orana tekabül eden) muteber âlimlerin kabaca % 18'i Kadirîdir. Nakşibendîlerin sayısı Pencap'taki âlimlerin sayısının iki katıdır. bk. Ehtar Rahî, *Tezkire-i Ulemâ-i Pencâb*, 2 cilt, (Lahore: Zâid Beşir Printers, 1980). Bir araştırma, Pakistan devletinin kuruluşundan bu yana mevcut Barelvî âlimlerin % 87'sinin tasavvufi intisabı olduğunu, bu oran içinden %28'inin Kadirî, %32'sinin de Nakşibendî olduğunu göstermektedir. bk. Muhammed Abdülhakîm Şeref Kâdirî, *Tezkire-i Ekâbir-i Ehl-i Sünnet-i Pâkistân* (Lahore: Rûmî Printers, 1989 [1974]).

⁹⁴ Dâtâ Gençbahş'ın de dâhil olmak üzere tasavvufi türbe-külliyelere ilişkin giderek artan hükümet kontrolü bu meseleyi karmaşık hale getirmektedir. bk. Arthur F. Buehler, “Currents of Sufism in Nineteenth- and Twentieth-

personelin çoğu Kadirîdir ve ibadetle ilgili olarak burada satışa arz edilen kitapları müessesenin riyaseti belirlemektedir. Dâtâ Sâhib'i öncelikle gündeme getirmek yerine, kapağında Dâtâ Gençbahş'ın türbesinin resmini taşıyan yeni bir kitapçık; Abdülkadir Geylânî'ye yönelik bir tazim duasının Arapçasını, Farsçasını ve Urduca çevirisini içermektedir: "Ey şefaathçi, sen Şefaathçisin; Ey delil (kılavuz), sen Delilsin; Ey kederleri gideren Hazret-i Şah Muhyiddin, Ey Hazret-i Ğavs."⁹⁵ Barelvî etkisinin Kadirî etkinlikleri ne ölçüde yaydığı ya da Abdülkadir Geylânî adına yayımlanan ibadetle ilgili kitapçıkların sayısını ne ölçüde artırdığı konusu henüz çalışılmayı beklemektedir. Her halükârda, Barelvîlerin Hz. Peygamber vurgusu; hem Abdülkadir Geylânî'yi hem de Barelvî riyasetini meşrulaştırmaktadır, çünkü Abdülkadir Geylânî de Ahmed Ridâ'nın halifeleri gibi Hz. Peygamber ahfadındandır. Abdülkadir Geylânî'ye ilişkin Barelvîlerin iyi istikbal ve onayı, daha fazla âlim ve sufinin eğitim şebekeleri ve yazılı yayınlar aracılığıyla insanlara Abdülkadir Geylânî hakkında tedrisat yapmasını sağlamaktadır. Tarihsel olarak Abdülkadir Geylânî'nin Güney Asya Müslüman toplumunun farklı kesimleri arasında nisbeten uzlaşmış yüksek konumu, beş yüz yılı aşan bir zaman dilimi boyunca şefaath yetkisine ilişkin olarak devam eden inancın açık bir göstergesidir. Hind-Pakistanlıların güçlü tasavvuf faaliyetleriyle birlikte bu durum, Kadirîliğin en geniş ölçekli uluslararası tarikatlardan biri olmaya neden devam edecek olduğunu kısmen izah etmektedir.

Kaynakça

Abdülhak Muhaddis Dehlevî, *Ahbâru'l-Ahyâr ma'a Mektûbât* (Lahore: Orient Process, ts.).

Century Indo-Pakistan: An Overview," in *Muslim World* 87/3-4 (July-October 1997), ss. 299-314.

⁹⁵ *Hatm-i Şerîf-i Hazret-i Dâtâ Gençbahş* (Lahore: yy., ts.), s. 17. Hem *Hatm-i Ğavsiyye* hem de *Kasîde-i Ğavsiyye* Dâtâ Gençbahş'ın *Hatm'*nden daha önemlidir.

- , *Zübdetü'l-Âsâr*. Urduca terc., Ebu Muhammed Emânet Hân, *Kühlü'l-Ebsâr* (Delhi: Matbaa-yi Fârûkî, ts.).
- Ahmed Saïd Nakşibendî-Müceddidî. *Erbau Enhâr* (Delhi: Matbaa-i Müctabâi, 1893).
- Ansari, Sara. *Sufi Saints and State Power: The Pirs of Sind, 1843-1947* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Aubin, Jean. “De Kûhbanân à Bidar: la famille Ni‘matullâhî,” in *Studia Iranica* 20/2 (1991).
- Bahş Çeşti Canpûri, İmâm. *Hadîkatu'l-Esrâr fi Ahbâri'l-Ebrâr*, (yy., ts.).
- Bikrama Jit Hasrat. *Dara Shikuh: Life and Works*, (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1982).
- Belkis Cemîa. *Merd-i Hudâ* (Lahore: R.M.S. Printers, 1990).
- Buehler, Arthur. “Currents of Sufism in Nineteenth- and Twentieth-Century Indo-Pakistan: An Overview,” in *Muslim World* 87/3-4 (July-October 1997), ss. 299-314.
- , *Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the Rise of the Mediating Shaykh* (Columbia: University of South Carolina Press, 1998).
- Burton, Richard F. *Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus* (Karachi: Oxford University Press, 1973 [1851]).
- Câvid, Aziz. *Hâcî Sâhib Terengzâi*, (Lahore: Nefis Printers Limited, 1982).
- Dârâ Şikûh. *Sekînetü'l-Evliyâ*, Urduca terc. Makbûl Beg Bedehşânî, (Lahore: Packagers Limited, 1971).
- Desai, Z. A. “The Major Dargahs of Ahmadabad,” in Troll, Christian ed., *Muslim Shrines in India* (Delhi: Oxford University Press, 1989).
- Eaton, Richard Maxwell. *Sufis of Bijapur, 1300-1700: Social Roles of Sufis in Medieval India* (Princeton: Princeton University Press, 1978).
- Fakîrullah Şikârpûri. *Mektûbât-i Fakîrullah*, ed., Maulvî Kerem Bahş, (Lahore: Islâmiyya Steam Press, ts.).
- Âllâme Âlam Fakîri, *Tezkire-i Evliyâ-i Pâkistân* (Lahore: Genc-i Şeker Printers, 1987).

- Feridî, Nûr Ahmed Hân. *Târîh-i Multân* (Multan: Hamdard Printing Press).
- Fârûkî Nakşibendî, Muhammed Dâvûd. *Sîret-i Ğavs-i A'zam* (Lahore: Zâhid Beşîr Printers, 1983 [1926]).
- Feyz Ahmed. *Mîhr-i Munîr: Sevânih-i Hayât-i Mîhr Alî Şâh* (Lahore: International Printers, 1987).
- Gilmartin, David. *Empire and Islam: Punjab and the Making of Pakistan* (Delhi: Oxford University Press, 1989).
- Ğulâm Ferid. *Ahvâlû'l-Ârifîn* (Lahore: Manzûr Printing Press, ts.).
- İmdâdullah Tahânevî. *Ziyâu'l-Kulûb* (Delhi: Matbaa-i Müctabâi, 1912).
- Kevsur, An'amû'l-Hak. *Tezkire-i Sûfiye-yi Belûcistân*, (Lahore: Urdu Science Board, 1986).
- Khan, A. Z. "The Role of the Qâdirî Sufis in the Religious Life of Sind," in Khuhro, Hamida ed., *Sind Through the Centuries* (Karachi: Oxford University Press, 1981).
- Latif, Muhammad. *Lahore: Architectural Remains* (Lahore: New Imperial Press, 1989).
- Margoliouth, D. S. "Kadiriyya", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., c. 4.
- Matringe, Denis. "Pakistan," in Henri Chambert-Loir and Claude Guillot, eds., *Le Culte des Saints dans le monde musulman* (Paris: École Française d'Extrême Orient, 1995), ss. 167-192.
- Mîr Ahmed Hân Sûfî. *Gâzî Pîr* (Peshawar: Jidwân Printing Press, 1987).
- Miyân Fazlu'd-Dîn. *Mecmûa-yi Ebyât-i Sultân Bâhû Pencâbî* (Lahore: İnkılâb Press, 1915).
- Muhammed Abdülhakîm Şeref Kâdirî. *Tezkire-i Ekâbir-i Ehl-i Sünnet-i Pâkistân* (Lahore: Rûmî Printers, 1989 [1974]).
- Muhammed Abdüssettâr Beg. *Mesâlikü's-Sâlikîn: Tezkiretü'l-Vâsilîn*, (Agra: Matbaa-i Mufid-i Âmm, ts.).
- Muhammed Emîr Şah Kâdirî, *Tezkire-i Ulemâ ve Meşâyih-i Serhad*, (Peşaver: Mektebetü'l-Hasan, ts.).
- Muhammed Dîn Sâhib Kelîm Kâdirî. *Tezkire-i Meşâyih-i Kâdiriyye* (Lahore: Combine Press, 1985).
- , *Medînetü'l-Evliyâ* (Lahore: Bahtiyâr Printers, ts.)

- , *Tezkire-i Miyân Mîr* (Lahore: Ziyâü'l-Kur'ân Publications, 1986).
- Muhammed Hüseyinî Gesudarâz. *Cevâhirü'l-Uşşâk: Şerh-i Risâle-yi Ğavsü'l-A'zam*, ed. Atâ Hüseyin, (Haydarâbâd, Dekkan: Ahd-i Âfirîn Berkî Press, 1943).
- Muhammed Nevvâb Mîrzâ Bêg. *Külliyât-i Cedveliyye fî Ahvâl-i Evliyâillâh: Tuhfatü'l-Ebrâr* (Delhi: Matbaa-i Ridâvî, 1906).
- Muhammed Pârsâ. *Risâle-yi Kudsiyye* (Lahore: Maktebe-yi Cedîd Press, 1985).
- Müceddidî, Muhammed İkbâl. *Ahvâl-i ve Âsâr-i Seyyid Şerafet Nevşâhî* (Lahore: Gunwal Art Press, 1971).
- Naîmî, Muhammed İkbâl. *Tezkire-i Evliyâ-i Sind* (Karaçi: Şerîq Publishers, 1987).
- Nâmî, Ğulâm Destegîr. *Bozorgân-i Lâhûr* (Lahore: Bakhtiyâr Printers, 1981).
- Narayanan, Vasudha. "Shared Ritual Spaces: Hindus and Muslims at the Shrine of Shahul Hamid in South India," in *Religious Studies News* 13/1 (February, 1998).
- Nevşâhî, Şerîf Ahmed Şerafet. *Şerîfü't-Tevârih*, (Lahore: Bahtiyâr Printers, 1979).
- Nevvâb Mâşûk Yâr Ceng Bahâdur, *Makâmât-i Mahmûd* (yy., ts.).
- Nizâmî, Halîk Ahmed. *Hayât-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dehlevî* (Delhi: Union Printing Press, 1964).
- Padwick, Constance E. *Muslim Devotions: A Study of Prayer Manuals in Common Use* (Oxford: One World, 1996).
- Rahî, Ehtar. *Tezkire-i Ulemâ-i Pencâb*, (Lahore: Zâid Beşîr Printers, 1980).
- Ramakrishna, Lajwanti. *Pañjabi Sufi Poets: A.D. 1460-1900* (Karaçi: Indus Publications, 1977).
- Rızâkî, Ğulâm Mustafa. *Mecmûa-yi Vezâif-i Hâlikiyye* (Lahore: Milli Printers, 1979).
- Rizvi, S.A.A. *A History of Sufism in India*, (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1983).
- Sanyal, Usha. *Devotional Islam and Politics in British India* (Delhi: Oxford University Press, 1996).

- Schimmel, Annemarie. *Islam in the Indian Subcontinent* (Leiden: E.J. Brill, 1980).
- Sharif, Ja'far. *Islam in India*, trc. G.A. Herklots, ed., William Crooke (New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1972 [1921]).
- Siddiqi, Muhammad Suleman. *The Bahmani Sufis* (Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1989).
- Serhendî, Ahmed. *Mektûbât-i İmâm-ı Rabbânî*, ed. Nûr Ahmed, (Karachi: Educational Press, ts.).
- , *Mebde ve Meâd*, Urduca terc. Ğulâm Mustafa Hân, (Karaci: Ahmed Brothers Printers, 1984).
- Subhan, John. *Sufism: Its Saints and Shrines* (New York: Noble Offset Printers, 1970).
- Sultân Bâhû. *Death Before Dying: The Sufi Poems of Sultan Bahu* (ed. Jamal Elias, Berkeley: University of California Press, 1998).
- Umar, Mohammad. *Islam in Northern India during the Eighteenth Century* (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1993).
- Veliyyullah, Şah. *Hemeât* (Haydarâbâd, Sind: Saïd Art Press, 1941).
- , *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, ed. Ğulâm Mustafâ el-Kâsimî, (Haydarâbâd, Sind: Al-Matba'ü'l-Haydarî, ts.).
- , *İntibâh fî Selâsil-i Evliyâillâh* (Layallpur: Panjab Electric Press, ts.).